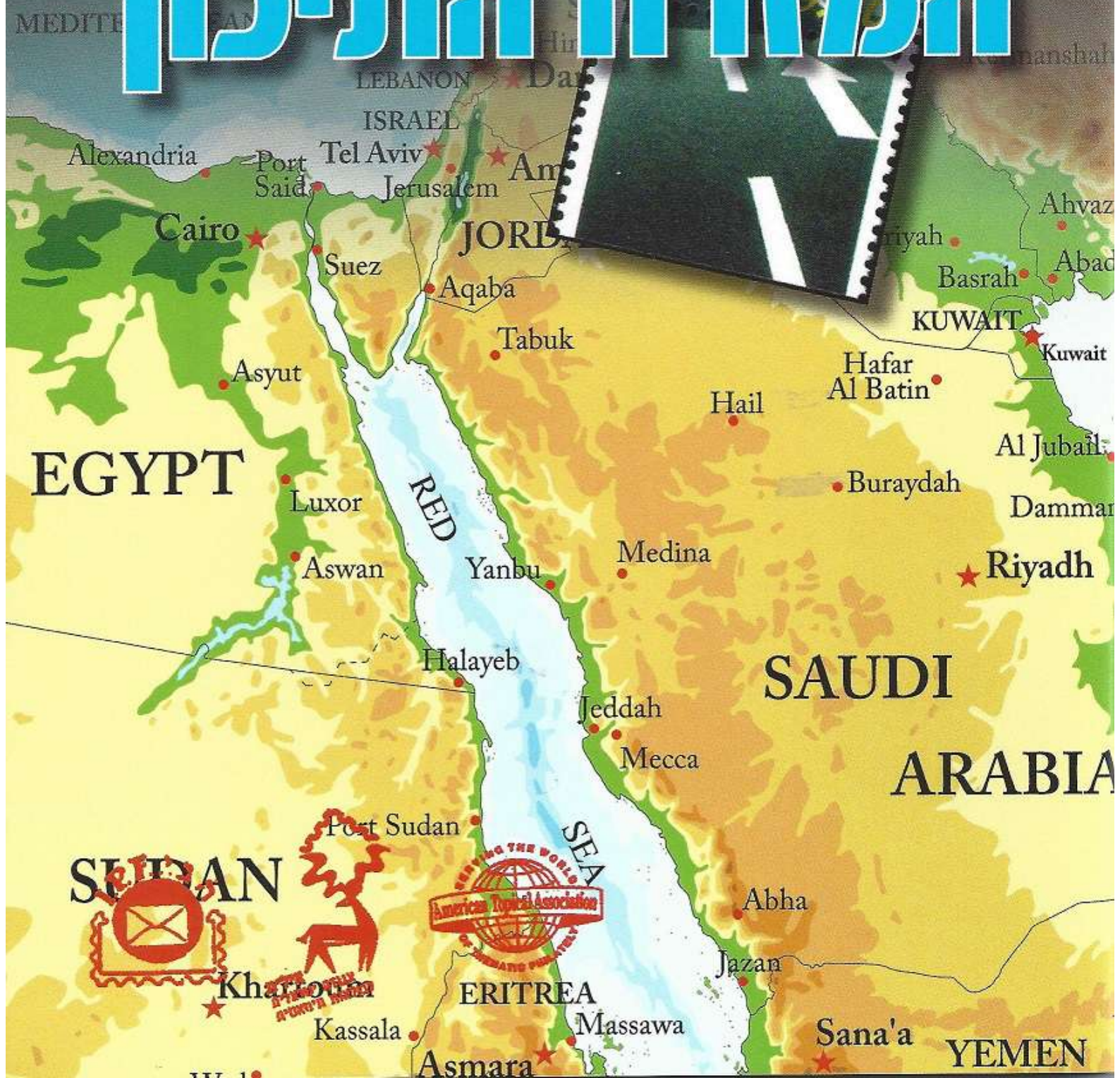

אוקטובר-דצמבר 2019 ■ מס' 131 שנה 28

הקזרה התיכון

Khartoum

Kassala

Asmara

Massawa

Sana'a

YEMEN

נושאון - ביטאון איל"ת - אגודה ישראלית לבולאות תמטית
עורך: יורם לוביאניקר עורך משנה: לורנס פישר
עריכה גרפית: הדי אור עריכה לשונית: אסתי לבון
דוא"ל: noson.ed@gmail.com
בית יואל, נמל תל אביב 40, תל אביב 6350671
Nos'on ISSN 0792-6448

תוכן העניינים:

	דבר העורך	עמ' 2
מאיר בר	בולאות הנפט תחת משטר אלבעת' בעיראק	עמ' 3
ד"ר אופיר וינטר	ישראל בבולי ירדן: השלום שצועד לאחור	עמ' 10
שמוליק כהן	הנביא מוחמד וראשית האסלאם	עמ' 19
יצחק ברק	סיפורי מעטפות	עמ' 28
	ספר חדש בספרייה: יסודות הבולאות התמטית	עמ' 31
	יורם לוביאניקר	

ועד האגודה והפעילים:

יו"ר: יצחק ברק (השחר 34, ראשון לציון 7521640, 054-5314568, ifib@inter.net.il)
סגן יו"ר: מנחם לדור (ת.ד. 340, הר אדר 9083600, 054-4825007, ladorm@gmail.com)
מזכיר וגזבר: רן ברש (היורה 1, ת.ד. 8486 גן יבנה 7086131, 052-5250780, ranb2000@gmail.com)
עורך "נושאון": יורם לוביאניקר (נמל תל אביב 40, תל אביב 6350671, 054-5402723, lubianiker@gmail.com)
חבר ועד: יהושע מגר (אשטרם 44, ראש פינה 12000, 052-8802725, jmagier@netvision.net.il)
ועדת ביקורת: יוחנן מי-רז (יו"ר), שלמה וורגן, גל שפרון.

שירותים לחברים: "נושאון" – ארבע פעמים בשנה, "נושאונט" – ארבע פעמים בשנה, מכירות פומביות, שירותי ספריה תימאטית, מפגשים, סמינרים והרצאות, צוות מומחים, "שביל" (ביטאון התאחדות בולאי ישראל).

דמי חבר (2019): מבוגר – 160 ₪, נוער – 80 ₪.

תאריך אחרון למשלוח חומר לחוברת הבאה: 1.12.2019

דבר העורך

שלום לכם,

הפעם "נושאון" מוקדש למזרח התיכון. המאמרים בחוברת ארוכים יותר מהמקובל אצלנו, וכתוצאה מכך לפניכם רק שלושה מאמרים. פותח את החוברת מאמרו של **מאיר בר**, העוסק בבולי עיראק שהונפקו בשנות המשטר של מפלגת הבעת' ואשר

הוקדשו לתעשיית הנפט במדינה. מחבר המאמר, שהוא סטודנט לתואר שני בלימודי המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב, בחר להשתמש בתעתיק המדוייק של השמות הערביים, ואנו כעורכי החוברת בחרנו לכבד את בחירתו. בהתאם לכך, שמו של נשיא עיראק בחלק גדול מהתקופה נכתב "**צדאם חסין**" ולא בנוסח המדוייק פחות אך המוכר יותר לקורא העברי – **סדאם חוסיין**.

המאמר השני בחוברת, פרי עטו של **ד"ר אופיר וינטר**, מציג את ההיסטוריה של יחסי ישראל עם ירדן בראי הבולאות עם דגש על הסכם השלום בין שתי המדינות, המתקרר לנגד עינינו. **שמוליק כהן** מביא את סיפורו של הנביא **מוחמד**, מייסד האסלאם, ששינה את פני המזרח התיכון. גם המדור "סיפורי מעטפות" מוקדש הפעם למזרח התיכון, ויושב הראש של איל"ת **יצחק ברק** כותב לנו על המעטפה היחידה שנשלחה לירושלים בדואר כדורים פורחים מפריז הנצורה בשנת 1870.

חוברת זו היא האחרונה לשנת 2019. בשנה האחרונה חלו שני שינויים מהותיים ב"נושאון", אשר שיפרו מאוד, כך אנו מקווים, את חווית הקריאה בו. איכות הכתיבה בחוברת השתפרה באופן דרמטי הודות לעבודתה (בהתנדבות) של העורכת הלשונית **אסתי לבון**. גם הצד הויזואלי עבר מהפך עם ההחלטה להדפיס את "נושאון" בצבע. אנו שמחים מאוד על שיפורים אלה, אך חשוב לזכור כי איכותו של ביטאון האגודה תלויה, בראש ובראשונה, במאמרים המתפרסמים בו. בשנה זו עשרים מחברים שונים תרמו מאמרים לפרסום ב"נושאון" או בעיתון המקוון שלנו, "נושאונט". בזכותם יכולנו להציע לכם חומר מעניין ומגוון. ברצוננו להודות לכל אלה שתרמו מזמנם ומידיעותיהם לטובת כלל החברים. בזכותם יכולנו לעמוד במשימת העריכה. אנו קוראים לשאר החברים לתרום את חלקם ולכתוב מאמרים לחוברות הבאות.

בברכת שנה טובה,
יורם ולורנס

בקרב ב"נושאון" – גיליון בנושא "צינורות"

אם ברצונכם לפרסם מאמר במסגרת זו, אנא פנו אל עורכי "נושאון" בהקדם באמצעות הדואר האלקטרוני או בדואר רגיל.

בולאות הנפט תחת משטר אלבעת' בעיראק מאיר בר

תעשיית הנפט העיראקית תחת משטר אלבעת' נאלצה לעמוד בפני טלטלות רבות מאז הלאמתה בשנת 1972 ועד שוך קרבות מלחמת איראן-עיראק בשנת 1988. טלטלות אלו לא פסחו על הבולים שהונפקו תחת משטר אלבעת', המבטאים את האידיאולוגיה של השלטון, את הערכים התרבותיים שבשמם הוא דובר ואת אופי השיח שהוא מקיים עם תושבי המדינה ועם העולם שמחוצה לה.

תחת משטר אלבעת' הונפק מספר לא מבוטל בולים שעסקו בנפט. את המסרים שבולים אלה הציגו השלטון בחר בקפידה. במאמר זה אנתח את בולאות הנפט העיראקית בין השנים 1972-1988 ואמחיש את

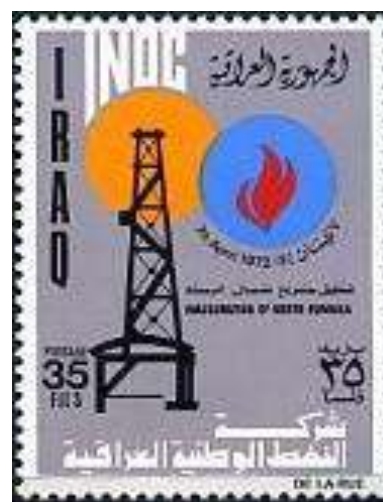
שתי המטרות המרכזיות של המשטר: הצגה לראווה של הפיתוח הכלכלי בעיראק ועיצוב התודעה הקולקטיבית של אזרחי המדינה.

בבואה לצמיחה הכלכלית בעיראק

מאז גילוי מרבצי הנפט בעיר פירפוכ בשנת 1927 הפך ה"זהב השחור" למשאב אסטרטגי בעבור עיראק. העלייה בחשיבות הנפט ובמשקלו בכלכלה העולמית במאה העשרים הובילה לתחרות בין-לאומית להשגת זיכיון לחיפוש נפט ולהפקתו. התחרו על הזיכיון חברות נפט בריטיות, אמריקאיות, צרפתיות והולנדיות. מי שזכתה לבסוף בזיכיון הנכסף ונהנתה ממונופול על הפקת הנפט בעיראק מאז גילויו ועד שנת 1961 הייתה "חברת הנפט העיראקית" – תאגיד רב-לאומי בבעלות משותפת של חברות הנפט הגדולות בעולם.

יחסיו של המשטר העיראקי עם "חברת הנפט העיראקית" ידעו עליות ומורדות במרוצת השנים. היחסים עלו על שרטון עם עליית **אחמד חסן אלבכר** לשלטון במסגרת "הפיכת אלבעת' השנייה" בשנת 1968. מאז עלייתו לשלטון השקיע אל-בכר בעידוד סגנו **צדאם חסין**, שנחשב למושך בחוטים ולנשיא עיראק בפועל, מאמצים כבירים בצמצום התלות ב"חברת הנפט העיראקית", במטרה לחזק את שליטת המדינה באוצר הטבע העיקרי שלה – הנפט.

עם עלייתה של מפלגת אלבעת' לשלטון היה ייצוא הנפט עמוד השדרה של הכלכלה העיראקית. הוא תפס נתח עצום של 93% מכלל הייצוא העיראקי, וההכנסות ממנו היו כ-80% מהכנסות הממשלה.

חנוכת שדות הנפט רומילה

במסגרת המאבק כנגד שליטת "חברת הנפט העיראקית" בשוק הנפט במדינה האיצה הנהגת אלבעת' את המהלכים לשילוב ברית המועצות בתעשיית הנפט בעיראק והעניקה זיכיונות לחברות נפט סובייטיות בשטחה. בשנים 1970 ו-1972 ביקר צדאם חסין כמה פעמים בברית המועצות כדי להדק את הקשרים עמה, ואילו ראש ממשלת ברית המועצות **אלכסיי קוסיגין** ביקר בעיראק באפריל 1972 לרגל גזירת הסרט ותחילת הפקת הנפט משדות הנפט רומילה, שפותחו בסיועה של ברית המועצות. בבול אותו הנפיקה עיראק לרגל חנוכת שדות אלו, נראים מגדל קידוח ולהבה ומתחתיהם הכיתוב "חברת הנפט העיראקית הלאומית" – חברה שהקימה ממשלת עיראק בשנת 1961 ואשר ניתצה את המונופול שממנו נהנתה "חברת הנפט העיראקית" עד לאותה שנה.

הלאמת הנפט

מעודד מהסיוע הסובייטי לשוק הנפט בעיראק הודיע נשיא עיראק חסן אלבכר על הלאמת "חברת הנפט העיראקית" ביוני 1972. לאחר ההודעה פרצו הפגנות שמחה המוניות ברחבי בגדאד, ואזרחים רבים קיוו שסוף סוף יוכלו ליהנות מההכנסות ממשאב הטבע הלאומי של עיראק. בנאומו האשים אלבכר את החברות המערביות בניסיון למוטט את כלכלת המדינה באמצעות צמצום התפוקה והצהיר: "המלחמה שאנו מנהלים עתה נגד האינטרסים המונופוליסטיים בתחום הנפט היא מלחמה גדולה ובהחלט אפשר לומר היסטורית. מלחמה זו תבטיח את כניסתנו לשלב חדש ותיתן כוח להמונים. העולם כולו

חייב להבין, שאנו מוכנים לשאת בנטל, ובלבד שלא נספוג השפלה ואי-צדק". עוד הוסיף אלבכר: "אנו נוכיח לעולם, כי אנו מנוסים בשיטות המאבק. אנו לוחמים ותיקים, וכבר לימדנו את האימפריאליזם לקחים אכזריים..."

משטר אלבעת' נעזר בבולאות כדי להנציח את ההכרזה על הלאמת הנפט. בבול שהונפק ביוני 1973 לציון שנה להכרזה, נראה אלבכר מכריז על ההלאמה ותחתיו פועלים עיראקיים מריעים, באופן העולה בקנה אחד עם תוכן הכרזתו שלפיה הלאמת הנפט תעניק "כוח להמונים". בצד הבול מופיע הכיתוב: "הנפט הערבי לערבים בלבד". בול זה היה הסנונית הראשונה מבין מספר לא מבוטל של בולים עיראקיים שהנפיק משטר אלבעת' בכל שנה לציון הלאמת הנפט.

בסדרת בולים נוספת שהונפקה בדצמבר 1976 לציון הלאמת "חברת הנפט של בצרה", שהייתה חברת בת של "חברת הנפט העיראקית", נראית מכלית הנפט העיראקית הראשונה עוגנת בחופי בצרה. עשור לאחר מכן יתגלו מכליות הנפט כחרב פיפיות: לצד תרומתן לכלכלה העיראקית הן יהיו מטרה ראשונה במעלה במסגרת "מלחמת המכליות" בין איראן לעיראק במהלך המלחמה בין המדינות.

מכלית הנפט העיראקית

ההכנסות העצומות מן הנפט שנוספו לקופת המדינה הודות להלאמה העניקו למשטר אפשרות לפתח עוצמה צבאית ותשתית כלכלית ולקדם את מערכת ההשכלה הגבוהה במדינה. עיראק הייתה מעצמת הנפט הערבית היחידה שלא הצטרפה לחרם הנפט בשנים 1973-1974, על אף שמילאה תפקיד מרכזי ב"ארגון המדינות המפיקות נפט" (אופ"ק) מאז הקמתו בבגדאד בשנת 1960. בזכות החלטתה שלא להצטרף לחרם צמח ייצוא הנפט העיראקי באותן שנים בשיעור של 14.7% אל מול ירידה בשיעור של 13.1% בשאר מדינות אופ"ק.

למרות שפעל בניגוד למדיניות אופ"ק בשאלת חרם הנפט, סבר משטר אלבעת' שעיראק היא עמוד התווך של הארגון. לכן הונפקו בשנים 1970 ו-1980 בולים לציון 10 ו-20 שנה בהתאמה לייסוד הארגון. בצד הבול שהונפק ב-1980 נכתב: "קדמה באמצעות סולידריות".

הודות להלאמת הנפט צמח התוצר הלאומי הגולמי של עיראק בשיעור שנתי יוצא דופן של 15%-16% עד פריצת מלחמת איראן-עיראק בשנת 1980. ערב ההכרזה על הלאמת הנפט בשנת 1972 ייצאה עיראק 1.4 מיליון חביות נפט ביום, הרוויחה מיליארד דולר בשנה מייצוא הנפט וגירעון המדינה עמד על 243 מיליון דולר. בשנת 1980 עיראק ייצאה 3.2 מיליון חביות נפט ביום, הכנסותיה מנפט הגיעו לסכום של 26 מיליארד דולר בשנה והגירעון הפך לעודף של 9 מיליארד דולר. עיראק שאפה לנצל את ההכנסות מנפט לטובת השקעה בסקטורים שונים דוגמת התעשייה והחקלאות, כדי לצמצם את התלות בנפט, ועל כן יזמה שורה של פרויקטים במימון ממשלתי בענפי הגופרית, הפוספט והתשתיות. אלא ששאיפתה של עיראק לצמצם את התלות בנפט לא הושגה, ואף להפך. הערכות מצביעות על כך שהייצור החקלאי לנפש נותר בעינו בין השנים 1969-1979, ואילו הייצוא של תוצרת שאינה נפט פחת מ-8% בשנת 1972 לפחות מאחוז בשנת 1980.

20 שנה לאופ"ק

הצמיחה הכלכלית של עיראק נגדעה באיבה נוכח העימות הצבאי שניטש בינה לבין איראן בשנים 1980-1988. המחיר שעיראק נאלצה לשאת בו בגין המלחמה נאמד ב-147 מיליארד דולר, ובכלל זה הפסד המוערך בכ-50 מיליארד דולר בשל ירידה בייצוא הנפט ובגלל תיקון צינורות נפט שניזוקו במהלך המלחמה.

בשבוע הראשון ללחימה בספטמבר 1980 דומה היה שקיים מעין "הסכם ג'נטלמני" בין המדינות שלא לפגוע במתקני הנפט, אך עד מהרה הפכו מתקני הנפט למטרות העיקריות של שתי המדינות. בעת פריצת המלחמה היה ביכולתה של עיראק לייצא את הנפט שלה דרך סוריה ותורכיה, והנהגתה טעתה לחשוב שאיראן פגיעה ותוכרע

במהירות. בפועל, לאיראן עמדה היכולת לנתב את ייצוא הנפט הגולמי שלה דרך רשת צינורות שהשתרעה הרחק מזרחה מאזור הלחימה, בעוד שמתקני הנפט החיוניים ביותר של עיראק היו בחזית. די היה במספר מוגבל של תקיפות אוויריות ושל הרעשות ארטילריות איראניות כדי לשתק חלק גדול מכושרה של עיראק לזקק נפט ולהפיקו.

השפעתה של המלחמה על תעשיית הנפט באה לידי ביטוי גם בבולאות העיראקית. בבול שהונפק ביוני 1982, על רקע הפגיעות האיראניות בצינורות הנפט העיראקיים, נראה צינור נפט עולה בלהבות. בתחתית הצינור מתנוסס הדגל העיראקי, ורקע הבול שחור כצבע הנפט. בסדרת בולים אחרת שהונפקה ביוני 1986 לציון יום השנה להלאמת הנפט, ניצב בגאון מגדל קידוח ומאחוריו צינור נפט. בבול אחר מאותה סדרה נראית החמה מפציעה מאחורי מתקני הנפט. עיתוי הנפקת הבולים אינו מקרי. הם הונפקו על רקע ההתאוששות העיראקית ותיקון הנזקים שנגרמו למתקני ייצור הנפט בחמש השנים הראשונות ללחימה ואל מול החרפת התקיפות העיראקיות על מתקני הנפט האיראניים. משטר אלבעת' שאף להעביר בחסות באמצעות הבול מסר לאזרחי עיראק ולגורמים מחוצה לה: על אף הלחימה, תעשיית הנפט שנפגעה שוקמה, ועיראק ניצבה איתנה מתמיד.

מימין: הפגיעה בצינורות הנפט בעיראק. במרכז ומשמאל: שיקום תעשיית הנפט

כלי לעיצוב תודעה קולקטיבית

תחת משטר אלבעת', ובמיוחד תחת שלטונו של צדאם חסין, שימשו הבולים כלי להטמעת זהות לאומית ואמצעי לליכוד אזרחי עיראק סביב ההנהגה ומטרותיה. יצירת זהות לאומית משותפת כרוכה בהצגת סמלים אשר יעניקו לפרט תחושת שייכות ויסייעו בגיבוש נראטיב לאומי-היסטורי, אשר עיקרו הדגשת הזיקה כלפי המדינה והטריטוריה. סמלים אלו עשויים לכלול דמויות של מנהיגים, טקסים ומוסדות שלטון אשר בדרך כלל נשאבים מההיסטוריה המשותפת של הציבור. בשעת משבר תגייס ההנהגה את הסמלים הללו מתוך מטרה להניע את הציבור לפעול להגנתה.

מפלגת אלבעת', שפירושה בערבית "תחייה" או "רנסאנס", ראתה עצמה נושאת הדגל של הקדמה והמודרניזציה, והאידאולוגיה שלה הייתה שילוב של פאן-ערביות ושל סוציאליזם. המפלגה חרתה על דגלה את הסיסמה: "אחדות, שחרור וסוציאליזם", ושילוש קדוש זה נועד ליצור שלמות מטאפיזית אחת. אף אחד ממרכיביו לא יושג במלואו אם לא יושגו גם השניים האחרים, וכולם ביחד מיועדים לקידום המטרה הסופית – תחייתה הרוחנית המחודשת של האומה הערבית. הולדת האומה הערבית

פועל חובק מגדל קידוח

מחדש, לפי דוקטרינת אלבעת', צריכה להיות תהליך עמוק ומהפכני, החורג הרחק מעבר לשיקולים מעשיים דוגמת גבולות בין לאומיים, והכולל בחובו את "שחרורו" של הפרט מכבלי נאמנויות קודמות – שבטיות, עדתיות או אזריות.

משטר אלבעת' ראה במאות מפעלי התעשייה והנפט שהוקמו תחתיו בהשקעה ממשלתית תנאי להשגת הקדמה המיוחלת. הפועל העיראקי, באמצעות עבודתו, תורם ליצירת אומה יוזמת, מפתחת ומתעשת וכך מסייע לשגשוגה. על פי נתונים עיראקיים רשמיים, בתחילת שנות ה-80 עמד כוח העבודה בתעשייה העיראקית שאינה עוסקת בנפט על מאה ושבעים אלף עובדים, אשר רובם ככולם הועסקו ב-782 מפעלי הנשק, המינרלים, הפלדה והטקסטיל הממשלתיים.

תעשיית הנפט הייתה חוד החנית של התעשייה העיראקית תחת משטר אלבעת', ועובדה זו לא פסחה על הבולאות העיראקית. בבול שהונפק ביולי 1974 נראים פועלים מסקטורים שונים בתעשייה העיראקית – החקלאות, הבינוי והנפט, ומעליהם נראה פועל עיראקי מאנשי הצווארון הכחול חובק בחיקו מגדל קידוח נפט ובידו כרזה ועליה הכיתוב: "הנפט שלנו – לנו". לצד מגדל הקידוח מופיע פועל אחר שאגרופו הקמוץ והמונף אל על מסמל סולידריות, אחדות ועוצמה. באמצעות בול זה שאפה הנהגת אלבעת' לשזור בין עקרונות היסוד של המפלגה: אחדות, שחרור וסוציאליזם, לבין האמצעי להשגתם – הרחבת מגזר הפועלים בתעשייה העיראקית.

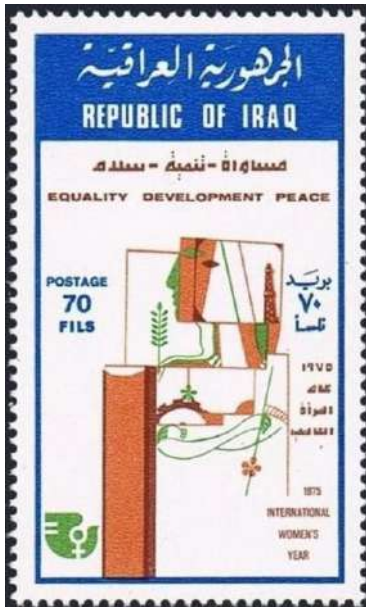

הנפט אמצעי לשחרור האומה העיראקית

מוטיב האגרוף הקמוץ לצד מגדל קידוח נפט הופיע בבולים נוספים שהונפקו תחת משטר אלבעת'. בבול מתוך סדרה שהונפקה ב-1975 נראה האגרוף בצד שמאל, ובמרכז הבול מופיע עגורן נפט ובבסיסו הכיתוב "אלבעת". מאחורי העגורן מופיעה דמות איקונית של חייל המנתץ את הסורגים הכולאים אותו ומביא לשחרור האומה. דמות החייל נלקחה מפסל של האומן העיראקי **ג'ואד סאלם** אשר הוצב ב"כיכר החירות" בבגדד בשנת 1958 לציון המהפכה הצבאית שהוביל **עבד אלכרים קאסם**. סדרה זו מסמלת את תפקידה המשמעותי של תעשיית הנפט בשחרור האומה העיראקית.

בול מרתק נוסף הונפק באוגוסט 1975 לציון יום האישה הבין-לאומי. בבול נראית דמות אישה שכאילו נלקחה מציור של **פאבלו פיקאסו**, באופק ניצב מגדל קידוח נפט, ומעליהם מתנוסס הכיתוב: "שוויון, פיתוח ושלוש". בול זה מעיד על מאמצי משטר אלבעת' לשלב את נשות עיראק בתעשייה שנבעו משאיפותיו להשגת שוויון ופיתוח. ואכן מצב הנשים בעיראק השתנה ללא הכר תחת שלטון צדאם. בעקבות הלאמת

הנפט בשנת 1972 ולאור הביקוש לכוח עבודה זמין שהתלווה לה, השתלבו נשים בתעשיית הנפט ואף מילאו תפקידים שקודם לכן נחשבו גבריים דוגמת ניהול פרויקטים בתחום הנפט, פיקוח על בנייה, הנדסה ועוד.

נשות עיראק בתעשיית הנפט

כחלק משאיפתו להציג את עיראק ככור מחצבתה של הציוויליזציה הערבית, משטר אלבעת' מיזג בין הזהות המסופוטמית לזהות הפאן-ערבית באמצעות "שיערובם" של המסופוטמים הקדומים. משטר אלבעת' טיפח את הפולקלור העיראקי, עודד חפירות ארכיאולוגיות נרחבות ושחזור אתרים קדומים ואף מימן פסטיבלים מסופוטמיים שנתיים דוגמת פסטיבל מוסול שהדגיש את הציוויליזציה האשורית של נינוה. פרובינציות ונפות מנהליות קיבלו שמות כמו 'בבל', 'אורוק', 'נינוה' ו'שומר', והגייסות העיראקים זכו לשמות כדוגמת 'נבוכדנצר' ו'חמורבי'.

בבוחנו את הנפט, אפשר לראות שתחת משטר אלבעת' הוא חלחל, תרתי משמע, גם לתחום הארכיאולוגיה. המיזם הארכיאולוגי הבולט ביותר היה שיקומה של בבל ההיסטורית מתקופת נבוכדנצר, במטרה להופכה למוקד העיקרי של הזהות העיראקית.

מיליוני הלבנים שנדרשו לבנייה לא נקלו בשמש כדרך המסופוטמים הקדמונים, אלא נצרפו בתנורים ענקיים שהוסקו בנפט זול. בכל לבנה עשירית נטבעה כתובת המציינת

כי בבל שוקמה בימי שלטונו של צדאם חסין. נוסף על כך, בשנות ה-70 פנה צדאם פנייה אישית לממשלת צרפת בדרישה שתשיב לעיראק את אסטלת חמורבי המוצבת במוזיאון הלובר. בתמורה הוא היה מוכן לחתום עימה על הסכם נוח לאספקת נפט. דומה שהתהפכו היוצרות: המערב היה זקוק לנפט של עיראק, וזו ביקשה שישלם לה תמורתו במטבע מסופוטמי.

שירת הנפט בזהות המסופוטמית

ביוני 1974 הנפיקה עיראק בולים המעידים יותר מכל על מאמציו של צדאם לקשור בין

העבר וההווה העיראקי בחסות הנפט. הבולים מאגדים תקופות היסטוריות שונות, ואפשר לראות בהם פסל של נסיך שומרי, עתיקות מסופוטמיות דוגמת אריה אשורי, מסגד ה"מלויה" שנבנה בסאמרא בתקופה העבאסית וברקע צינורות ומתקני נפט מודרניים ועכשוויים. ממעמקי מאגרי הנפט, מושטות שתי ידיים אל על. באופן מפליא, סידור הסמלים משמאל לימין נועד לייצג התקדמות כרונולוגית, אך אינו עולה בקנה אחד עם כיוון הכתיבה בערבית, המתחיל מימין לשמאל.

מלבד הטמעת זהות לאומית משותפת שימשו בולי הנפט את משטר אלבעת' גם להצגת תביעות טריטוריאליות. אחת מתביעות אלה הייתה ביחס לחבל הארץ ח'וזיסטאן, שהיה חלק מאיראן על אף שרוב האוכלוסייה בו היא ערבית. עיראק תבעה בעלות על חבל ארץ זה, שצדאם כינה "ערביסטאן". בבול שהונפק ביולי 1976 נראית מפת עיראק ולאורכה קו הצינורות האסטרטגי שהגיע עד לנמל בניאס בסוריה. את חבל הארץ ח'וזיסטאן, מסתיר בניין שעל חזיתו כתוב "נמל אלבאקר". ארבע שנים לאחר הנפקת הבול פלש צדאם לאותו חבל ארץ בשאיפה להשתלט על בארות הנפט ועל בתי הזיקוק האיראניים באזור.

מימין: בול ובו את מפת עיראק וקו צינור הנפט האסטרטגי. הבול לקוח מהגיליון הבלתי מנוקב היחיד שהונפק. במרכז: ניסיון צבע (trial color) בצהוב, מאוסף לורנס פושר. משמאל: צינורות הנפט מקיפים את ארץ ישראל.

בבול נוסף מאותה שנה נראה צינור נפט המתמזג עם ציור של סוס המסמל בתרבות הערבית אומץ ועוצמה, וביניהם מופיעה בעיגול קטן מפת ארץ ישראל. המוטיבים בבול נבחרו בקפידה וממחישים כי משטר אלבעת' ראה בפיתוח הכלכלי מפתח לשחרור לאומי, בשלב הראשון של האומה העיראקית ובהמשך של האומה הערבית כולה וגם של "ערביי פלסטין אשר נכבשים על ידי כוחות זרים", לדברי צדאם.

סיכום

הנפט היה ועודנו חוד החנית של כלכלת עיראק, ולכן זכה לייצוג נכבד על גבי בולי עיראק. משטר אלבעת' הנפיק בולים והטמיע בהם מסרים ישרים ועקיפים. במסגרת זו רתם המשטר גם את תעשיית הנפט למאמץ התעמולתי: כפי שראינו בולי הנפט שולבו במאמצי השלטון להציג לראווה את תעשיית הנפט שנחשבה בעיניו הישג לאומי. מנגד שימשו הבולים אמצעי לעיצוב התודעה הקולקטיבית של אזרחי עיראק.

מאיר בר הוא סטודנט לתואר שני בלימודי המזרח התיכון. המאמר מבוסס על עבודה סמינריונית שאותה הגיש במסגרת הקורס "הנפט במזרח התיכון". תגובות יש להפנות למערכת.

ישראל בבולי ירדן: השלום שצועד לאחור ד"ר אופיר וינטר*

ב-26 באוקטובר 2019 יצינו ישראל וירדן חצי יובל לחתימת חוזה השלום ההיסטורי בין המדינות, אלא שעל המועד החגיגי מעיב השפל ביחסיהן המורגש בשנים האחרונות: באוקטובר 2018 הודיע המלך **עבדאללה השני** על ביטול הסכם "המשטרים המיוחדים" שאפשר לחקלאים ישראלים לעבד אדמות שהושבו לריבונות ירדנית בבקעת הירדן; פרויקט "תעלת הימים" מקרטע מאז הסכימו שתי המדינות לקדמו בפברואר 2015; ועסקות ייצוא הגז מישראל לירדן הן מושא למחאות ציבוריות מצד מתנגדי הנורמליזציה בממלכה, ומימושן נתון בסכנה.

ואולם הנושא הטעון ביותר ביחסי המדינות – והיחיד שגם זכה להתייחסות בולאית בהנפקה רשמית בירדן – הוא מעמדה של ירושלים. הנושא עלה על סדר היום ביתר שאת בדצמבר 2017, בעקבות ההכרה של ארצות הברית בירושלים כבירת ישראל והעברת שגרירותה אל העיר. המהלך האמריקאי נתפס בירדן כפגיעה בסטטוס-קוו בירושלים וכאיום על היכולת לקדם בעתיד הסדר שלום שיוביל להקמת מדינה פלסטינית עצמאית שבירתה ירושלים המזרחית. יתרה מכך, עסקת השלום שמקדם ממשל **טראמפ** מלווה בחששות ירדניים מפני המחירים שיידרשו מהממלכה: אזרוח פליטים פלסטינים בשטחה נתפס כאיום על צביונה הלאומי, והתפקיד הסעודי האפשרי בירושלים נתפס כפגיעה במעמדה המיוחד של ירדן בניהול המקומות הקדושים בעיר.

ב-16 ביוני 2019 הנפיקו שירותי הדואר הירדניים גיליון מזכרת שכותרתו "ירושלים בירת פלסטין" אשר במרכזו בול של כפת הסלע על רקע כנסיית הקבר, וסביבו מופיעים מסגד אל-אקצא, שער שכם, שווקי העיר העתיקה ורבעיה. בכך הייתה ירדן לראשונה במדינות ערב הנענית להחלטת הליגה הערבית מדצמבר 2018 להנפיק בול בנושא. מאז הנפיקה עיראק בול משלה, ועד סוף 2019 צפויות לעשות

זאת מדינות נוספות. בכתבה בערוץ הטלוויזיה הירדני "אל-רד" הוסבר כי הבול מבטא את תמיכת הציבור והממשלה בירדן בעניין הפלסטיני, את קשרי האחוה בין העמים הירדני והפלסטיני ואת עמדת ירדן בזכות כינון מדינה פלסטינית עצמאית שבירתה

* המחבר מודה ל**חסן סוכר** על סיועו בהכנת המאמר.

ירושלים. נוסף על כך, צוין כי ירדן בחרה להקדים את יתר מדינות ערב בהנפקת הבול ולבחור לו עיצוב שונה מהעיצוב המשותף שבחרה הליגה הערבית, כדי להדגיש את מעמדה ההיסטורי המיוחד של הממלכה ההאשמית כנותנת החסות למקומות הקדושים לאסלאם ולנצרות בעיר.

לצד ההסברים האקטואליים להנפקת הבול החדש, ראוי לנתחו בפרספקטיבה היסטורית המתחשבת במורשת הבולאית של ירדן. בולי ירדן ביטאו מאז אמצע המאה שעברה את הזיקה המתפתחת והמשתנה של הממלכה לירושלים, לישראל ולעניין הפלסטיני. בעוד שהמגמה הכללית שנרשמה בבולי ירדן בעשורים האחרונים הייתה של התכנסות בגבולות הממלכה, של הכרה מרומזת בישראל ושל זיקה ממותנת לירושלים, הבול האחרון – אשר מצטרף לשתי הנפקות נוספות מ-2018 שעליהן יפורט בהמשך – מצביע על שינוי אפשרי ומטריד מנקודת מבט ישראלית.

תקופת ראשית הממלכה: שתי גדות לירדן (1946-1967)

בול ירדני מ-1946 ובו מוצגת פלסטין
המנדטורית כחלק מירדן

בבולים שיצאו בירדן עד מלחמת ששת הימים באה לידי ביטוי הימנעות מהכרה במדינת ישראל ואף מחויבות למאבק כנגדה. המלך **עבדאללה הראשון**, חרף קשריו הטובים עם מנהיגי היישוב הציוני, שאף לראות את שתי גדות הירדן תחת הכתר ההאשמי וניסה לשכנע את התנועה הציונית להימנע מהקמת מדינה יהודית עצמאית. ביטוי לתפיסתו זו נרמז כבר בבולים שיצאו במאי 1946 לרגל הכרזת עצמאותה של הממלכה ושעליהם שורטטה מפת עבר הירדן ופלסטין המנדטורית ללא קו גבול מפריד.

זיקתה של ירדן לארץ ישראל קיבלה ביטוי בולאי נוסף בדמות בולי מס שחלה חובה להשתמש בהם בשנים 1947-1952 ושעליהם נראו כמה אתרים מארץ ישראל (מערת המכפלה בחברון, כיפת הסלע בירושלים ומסגד אל-ג'זאר בעכו). על פי הכיתוב שהופיע עליהם, ההכנסות מהבולים הוקדשו ל"סיוע לערביי פלסטין". בנוסף לכך, על מעטפות שנשלחו בסוף שנות הארבעים בירדן הוטבעה הסיסמה

"הצילו את האדמות של פלסטין הערבית". השימוש בצירופים "ערביי פלסטין" ו"פלסטין הערבית", להבדיל מ"הפלסטינים" ו"פלסטין", הלם את התפיסה ההאשמית את הארץ כשטח שאינו נושא זהות לאומית עצמאית ונפרדת, ומשכך עשוי להסתפח בעתיד אל הממלכה ולהעניק לה דריסת רגל בקודשי ירושלים.

מראשית 1952 הפסיקה ירדן את חובת השימוש בבולי המס הפרו-פלסטיניים, והתמקדה בהשלטת ריבונותה על הגדה המערבית וירושלים. עד אובדן העיר ב-1967, כיפת הסלע ומסגד אל-אקצא הוצגו על מספר סדרות בולים לצד דמותו של המלך **חוסין**, באופן שחזק את החיבור האסוציאטיבי שטיפח בינו לבין עיר הקודש, ועיגן את מעמדו כשומר ומגנם של קודשי ירושלים. בנוסף, ירדן השתמשה בבולי ירושלים כדי

מכתב מסחרי שנשלח מירדן לניו יורק בסוף שנות הארבעים ועליו בולי המס "לסיוע לערביי פלסטין" והסיסמה "הצילו את האדמות של פלסטין הערבית"

לשווק את עצמה לקהלי יעד נוצריים כ"ארץ הקודש", יעד תירותי בין-לאומי לעלייה לרגל. ירושלים נחשבה באותן שנים לסמל הדתי הבלתי מעורער של הממלכה ולמקור לגיטימציה עבור בית המלוכה. לפי הנרטיב הירדני הרשמי, צאצאי המשפחה ההאשמית הם נצר לנביא **מוחמד** שערך, על פי המסורת המוסלמית, מסע לילי לירושלים – ייחוס המזכה אותם בתואר "שומרי האגן הקדוש". אביו של המלך עבדאללה הראשון השריף **חוסיין בן-עלי** נקבר בהר הבית. המלך עבדאללה מנע את נפילת ירושלים לידי ישראל במלחמת 1948, קיבלה כפיקדון מאת העולם הערבי והמוסלמי וקיפח בה את חיינו מידי מתנקש פלסטיני. המלך חוסיין, מצדו, היה עד לרצח סבו והשקיע במהלך שנות שלטונו כספים בשיפוץ המסגדים בעיר.

בולים נוספים שהנפיקה ירדן בשנות החמישים והשישים הכילו מסרים פאן-ערביים ששיקפו את נסיקת הלאומיות הערבית בהשראתו של נשיא מצרים **ג'מאל עבד אל-נאצר**. כך למשל, על סדרת בולים שיצאה לרגל הפסגה הערבית בקהיר בינואר 1964 שבה קבעו מדינות ערב שקיום ישראל הוא בבחינת סכנה מרכזית שיש להודפה, הוצגה מפה

כיפת הסלע על בול ירדני מ-1955

שבה הופיעה ישראל כחלק מירדן. אי ההכרה בישראל וההתכחשות לקיומה ביטאו את דימויה כמדינה לא לגיטימית ואת האמונה הירדנית שלפיה השטח המשתרע ממערב לירדן ועד הים התיכון יצטרף בעתיד לממלכה. בולים ירדניים נוספים הוקדשו לטבח בدير יאסין ולסבל הפליטים הפלסטינים, ועל מעטפות שהודפסו בראשית שנות השישים הופיעו סיסמאות פוליטיות כגון "זכרו את מיליון הפליטים שגורשו ממולדתם ב-15 במאי 1948".

בין פצעי המלחמה לגישושי השלום (1967-1991)

מסיומה של מלחמת ששת הימים ועד ועידת השלום במדריד ביטאו בולי ירדן את התכנסותה ההדרגתית של הממלכה בגבולותיה. עם זאת, ירדן מיאנה לוותר על זיקתה לירושלים, ומתחם אל-אקצא הופיע בבוליה כסמל לנחישותה להתנגד למציאות הטריטוריאלית שיצרה המלחמה ולדבקותה לתקן מציאות זו. חוסיין הצהיר כי ירדן ללא ירושלים משולה ל"אנגליה ללא לונדון, צרפת ללא פריז או איטליה ללא רומא". הוא קרא לנתיניו בירושלים הכבושה להחזיק מעמד, תוך שהתחייב כי ירדן לא תבחל בקורבנות כדי להשיב לעצמה את הזכות בעיר. בסדרת בולים שיצאה באוגוסט 1972 לציון השריפה במסגד אל-אקצא שהצית צעיר אוסטרלי הלוקה בנפשו באוגוסט 1969, נראו המסגד עם העשן המיתמר ממנו, הרחבה שלפניו וחללו הפנימי. על הבולים הופיעו הכתובות "אל-אקצא השבוי", "פשע שריפת מסגד אל-אקצא" ו"אנו נשחרר את מסגד אל-אקצא". בבול שהונפק ב-1973 לציון חמש שנים לפעולת כראמה אשר נחקקה בזיכרון הלאומי הירדני כהישג צבאי שהמתיק במעט את תבוסת 1967 והשיב לירדן את כבודה, נראו חיילי הרגלים והשריון של הצבא הירדני לצד מפת ירושלים ושתי גדות הירדן, אות למחויבותה של הממלכה לאיחודן מחדש.

למעלה: שריפת מסגד אל-אקצא
למטה: חמש שנים לפעולת כראמה

במקביל לכך משנות השבעים החלו בולי ירדן להציג את מפת ירדן עם שטחי הגדה המערבית בלבד, ללא ישראל, סמל להמרת השאיפה להיעלמות ישראל בדרישה פרגמטית לנסיגה לקווי 1967. אולם המגעים החשאיים שקיימו ירדן וישראל בשנות השבעים לא הבשילו להסדר מדיני, והייתה זו דווקא מצרים שהקדימה את הממלכה וחתמה במארכ 1979 על חוזה שלום. התסכול הירדני נוכח הקיפאון המדיני המתמשך בא לידי ביטוי בגיליון מזכרת בולאי שיצא בספטמבר 1986. על גבי הגיליון צוטט קטע מנאום המלך חוסיין ביום השנה ה-40 לייסוד האו"ם שבו הזהיר כי מתקרב הרגע שבו לא יהיה מנוס מלהכיר בחוסר האונים שמגלה הארגון בהשבת השלום לאזור ובהבטחת הנסיגה הישראלית. גיליון זה, על אף נימתו הפסימית, היה שיקוף בולאי ראשון מסוגו לכמיהה הירדנית להסדר מדיני עם ישראל. התקווה הירדנית להצטרף

לרכבת השלום נכזבה שוב באפריל 1987 עם גיבוש "הסכם לונדון" – מזכר הבנה שניסחו המלך חוסיין ושר החוץ **שמעון פרס** במטרה לקדם פתרון של הבעיה הפלסטינית בחסות "האופציה הירדנית". לאכזבתם של השניים התנער ראש הממשלה **יצחק שמיר** מההבנות שהשיגו וסירב לשתף פעולה עם המהלך.

האינתיפאדה שפרצה בשלהי 1987 סימנה את צמיחתו של דור פלסטיני מקומי וצעיר, נטול זיקה לבית המלוכה ההאשמי או לשלטון הירדני, אשר טיפח רגשות לאומיים פלסטיניים עצמאיים וראה באש"ף את הנהגתו. כלפי חוץ הביע המשטר הירדני תמיכה באינתיפאדה. לאמיתו של דבר, הוא חשש מחלחול התסיסה אל הציבור הפלסטיני בממלכתו ונקט פעולות להכלתה. חוסיין הבין כי היומרה הירדנית לייצג את הפלסטינים בגדה המערבית מנותקת מרחשי הלב העממיים בשטח. לאור מסקנה זו הודיע חוסיין ביולי 1988 על ניתוק הקשרים המנהלתיים והמשפטיים בין ירדן לגדה המערבית, אך לא בינה לבין ירושלים. כיפת הסלע המשיכה להופיע על בולי ירדן, אך מעתה ואילך כסמל ירדני-פלסטיני היברידי. דוגמא לכך היא סדרת הבולים מיוני 1989 שבה נראים המסגד ודגל ירדן ואשר מוקדשת – לפי הכיתוב שבה – "לרווחת משפחות החללים ולוחמי החופש של פלסטין".

עידן השלום ה"חם" (1991-1999)

התהליך המדיני בין ישראל לירדן נפתח באופן רשמי עם כינוס ועידת מדריד באוקטובר 1991. זו שווקה בירדן בתחילה כסבב נוסף – גם אם מדיני באופיו – במערכה המתמשכת לשחרור פלסטין וירושלים. בול שהנפיקה ירדן כחודש לאחר הוועידה לציון

יום השנה הרביעי לאינתיפאדה הפלסטינית מיזג, בהתאם למסר האמביוולנטי, סמלים של מאבק ושל שלום: צעירים מיידיים אבנים בקרבת כיפת הסלע ולצדם מפת "פלסטין" בגבולות המנדט שלמען שחרורה הם נאבקים מחד גיסא, ויונת שלום מרחפת מעל זירת המאבק ומרמזת על האופק המדיני המסתמן מאידך גיסא. יתר על כן, בעוד שבבולים ירדניים משנות השישים חלשה מפת ירדן גם על ישראל, ובשנות השבעים צוירה המפה בתוספת הגדה המערבית, הרי שבשנות התשעים החלו להציג בעקביות את המתווה המצומצם של הממלכה בגבולותיה הסופיים – אותם גבולות שנקבעו באופן רשמי בחוזה השלום שנחתם באוקטובר 1994.

יום השנה הרביעי לאינתיפאדה

הבולים שהנפיקה ירדן בשנים 1992-1996, תור הזהב של תהליך אוסלו, תרמו להאחדה בין דיוקן המלך להסכם השלום שכרת עם ישראל. יונה עם עלה של זית הייתה סמל השלום המרכזי, וזו הופיעה על הבולים בצמוד לדמות המלך. בה בעת, ירדן לא הנפיקה בול מיוחד לציון חוזה השלום עם ישראל, והקישור בין סמלי השלום הבולאיים לשלום עם ישראל נותר מרומז ומשתמע. נראה כי המלך סבר שסמל שלום מופשט יחמיא לדמותו ויועיל ללגיטימציה של מדיניותו יותר מאשר סמל בעל קשר מובהק לישראל. כך, באוגוסט 1992 הופיעה לצד המלך יונת שלום עם ענף זית בבול שציין את יום השנה הארבעים למלכותו. בולים שהונפקו לאחר חתימת הסכם השלום, דוגמת הסדרה שיצאה בנובמבר 1995 לכבוד יום הולדתו השישים של המלך תחת הכותרת "שישים שנים של מנהיגות נבונה", כללו את דמות המלך מעוטרת סמלי שלום. סדרה שציינה את יום העצמאות החמישים של הממלכה במאי 1996, הוסיפה לדמות המלך ולסמלי השלום המסורתיים את מפת ירדן ואת דמות אבי הממלכה עבדאללה הראשון, תוך ניסיון ליצור חיבור הרמוני בין מורשת העבר לבין המסר הפייסני של ההווה.

מימין: יונה עם ענף זית בבול לציון 40 שנה למלכותו של חוסיין. במרכז: יונת השלום בבול לציון שישים שנה להולדת המלך. משמאל: מפת ירדן בגבולות הסכם השלום ויונת השלום בבול לציון חמישים לממלכה.

זאת ועוד, ירדן קיוותה שהשלום יחלץ אותה מהמצוקה הכלכלית ומהבידוד המדיני הבין-לאומי והערבי שנקלעה אליהם בעקבות תמיכתה ב**סדאם חוסיין** במלחמת המפרץ. לשם השגת מטרה זו היא חתרה לעצב חזון שאפתני של שלום "חם", הכולל

הוועידה הכלכלית בעמאן

שיפוץ כיפת הסלע

פרויקטים משותפים, שיתופי פעולה רב-צדדיים ואינטראקציות הדדיות עם ישראל. כל אלה מצריכים אקלים חדש של נורמליזציה שינתץ את המחיצות בין המדינות והעמים. הוועידה הכלכלית שנערכה בעמאן באוקטובר 1995 נועדה לצקת תוכן ממשי לחזון זה, והסמלים על צמד הבולים שהונפק לכבודה קשרו בין השלום לפירותיו החומריים: ענף של עץ זית, דגלי ירדן וסמל הוועידה הכולל גרף של צמיחה כלכלית על רקע כדור הארץ.

אשר לירושלים, ירדן קיבלה במסגרת חוזה השלום התחייבות שלפיה "ישראל מכבדת את תפקידה המיוחד הקיים של ירדן במקומות קדושים מוסלמיים בירושלים" ותעניק לתפקיד זה "עדיפות גבוהה" במשא ומתן על מעמד הקבע (סעיף 9). הסעיף הלם את תקוותה של ירדן לשמור על מעמדה הסמלי-דתי במקומות הקדושים בעיר. ואומנם בבולים שהנפיקה בשנות התשעים, ימי השיא של תהליך השלום, המשיכה

ירושלים להופיע כסמל ירדני-האשמי המזוהה עם המלך ועם הממלכה. דוגמאות לכך היו הסדרות שיצאו לרגל שיפוץ כיפת הסלע באפריל 1994 ולרגל יום הולדתו השישים של המלך ב-1995. כפי שהתגאה ירחון הצבא הירדני "אל-אקצא" זמן קצר לאחר חתימת הסכם השלום, סיסמתו של כל ירדני הייתה ונתרה "ירושלים קודש לנו ולא נפקיר גרגיר מאדמתה הטהורה".

בין אדישות להסלמה (1999 ואילך)

חילופי הדורות בממלכה בפברואר 1999 הבליטו את הפער בין חזון השלום ה"חם" של חוסיין ליישומו המוגבל בשטח. חרף מחויבותו של יורשו עבדאללה לשלום וחרף אמונתו בחשיבותו של שלום זה לאינטרסים של ירדן, כהונתו הייתה עדה לצינון ביחסים הפומביים בין המדינות. בניגוד לאביו, שראה בנורמליזציה היבט מהותי בשלום, התנה אותה עבדאללה בהתקדמות תהליך השלום במסלול הישראלי-פלסטיני. יתרה מכך, את המשך שיתוף הפעולה והתיאום המסורתיים בין ירדן לישראל בנושאים ביטחוניים ומדיניים העדיף עבדאללה לקיים מאחורי הקלעים באופן מוצנע ודיסקרטי.

בתחום הבולאות התאפיינה תקופתו של עבדאללה עד לאחרונה בתנובה דלה מאוד של הנפקות הנוגעות במישרין או בעקיפין לישראל, לירושלים ולעניין הפלסטיני. בראשית כהונתו, באוגוסט 2001, ועל רקע האינתיפאדה השנייה ("אינתיפאדת אל-אקצא") הנפיקה ירדן בולים המנציחים את מותו של הילד הפלסטיני **מוחמד אל-דורה** ומאדירים את המאבק העממי בירושלים כנגד ישראל. בולים אלה ביטאו את

ירושלים – בירת התרבות הערבית

הסולידריות של ירדן עם הפלסטינים ועם סירובם להצעות שהוגשו להם בוועידת קמפ-דיוויד 2000 ואת נטייתה להטיל בפומבי על ישראל את עיקר האחריות לכישלון השיחות ולגל האלימות שפרץ בעקבותיו. כעבור שנים, בדצמבר 2009, הצטרפה ירדן למדינות ערביות אחרות בהנפקת בול לכבוד בחירתה של ירושלים ל"בירת התרבות הערבית".

מיעוט ההנפקות הבולאיות ביטא מגמה רחבה יותר של המלך עבדאללה אשר פעל פחות מאביו כדי לטפח את ירושלים כסמל למשטרו. על אף שלא ויתר רשמית על תפקידו כאפוטרופוס של המקומות הקדושים בעיר, הוא התרחק מירושלים והתמקד בענייני הפנים של ארצו. השינוי שחל מאז הכרזת הנשיא טראמפ על ההכרה בירושלים כבירת ישראל

ב-2017 ושבא לידי ביטוי גם בבולים, הוא פועל יוצא של אילוצי דעת הקהל אשר במסגרתם פועל בית המלוכה. ההתגברות המחודשת של העיסוק הירדני בירושלים, גם בבולים, מבטאת את הלחצים המופעלים על המלך מצד גורמים פנימיים, בראשם האחים המוסלמים, המנצלים כל הסלמה בירושלים כדי לפקפק במחויבותו לעיר וכדי לדרבן אותו לנקוט קו תקיף יותר מול ישראל וארצות הברית. קשייה הכלכליים הגוברים של הממלכה ממריצים אף הם את השלטונות להסיח את דעת הקהל אל עבר "האויב החיצוני" הישראלי. יתר על כן, הצורך להתחשב בהלכי רוח ציבוריים, בפרט בנושא רגיש כמו ירושלים, מושפע מהשיעור הגבוה של פליטים פלסטינים בקרב האוכלוסייה הירדנית.

ص.ب: 110110 عمان 11110 الأردن - هاتف: +962 6 2006666 فاكس: +962 6 2004646
P.O.BOX 110110 Amman 11110 Jordan - Tel +962 6 2006666 - Fax +962 6 2004646
Website www.jordanpost.com.jo

ההנפקה מ-2019 בנושא "ירושלים בירת פלסטין" שאיתה פתחנו את המאמר מצטרפת לשתי הנפקות מ-2018 אשר נחשבו עד לאחרונה לחריגות בנוף הבולאי הירדני של תקופת עבדאללה. במארס 2018 הנפיק הדואר הירדני חמישה בולים לרגל שנת היובל לקרב כראמה. מעטפת יום ראשון של הנפקה זו נראית בתחתית העמוד הקודם. בבולים מופיעים כיפת הסלע, יד אוחזת רובה, תמונות של המלך חוסיין במדי צבא ונוסף לכל אלה - מפת פלסטין. מפה זו שימשה במשך שנים אייקון לסירוב הערבי להכרה בישראל, והיא לא נראתה על בולי ירדן מאז 1991. ספרי לימוד ירדניים עוסקים גם הם בקרב כראמה ומזכירים אותו עד היום תוך שימוש בביטויים כמו "האויב הציוני" אשר אינם הולמים מציאות של 25 שנות שלום.

השיפוץ ההאשמי של המקומות הקדושים

באפריל 2018 יצאה סדרת בולים לרגל "השיפוץ ההאשמי של המקומות הקדושים", ובה נראים כיפת הסלע, בימת **צלאח אל-דין** במסגד אל-אקצא וכנסיית הקבר. בולים אלה ביקשו להעלות על נס את דבקותה של המשפחה ההאשמית באחריותה ההיסטורית המתמשכת להגנת המקומות הקדושים בירושלים ולתחזוקתם.

לסיכום, הבולים המונפקים בירדן ערב מחצית היובל לשלום עם ישראל הם חלון מכמיר לב להישגיו – ובעיקר לכשלו. התחושה העולה מהם היא שיחסי המדינות אינם צועדים קדימה, כי אם נסוגים לאחור. יום השנה הנוכחי מהווה הזדמנות לישראל ולירדן לערוך חשבון נפש נוקב בדבר חלקה של כל אחת מהן ביצירת מציאות עגומה זו ולמצוא דרכים לשפרה, בטרם יהיה מאוחר מדי.

ד"ר אופיר וינטר הוא עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה בחוג ללימודי הערבית והאסלאם באוניברסיטת תל אביב. הוא חוקר את נושא הסכסוך הישראלי-ערבי והשלום ואוסף את בולי מצרים, ירדן והרשות הפלסטינית. כתובתו למשלוח תגובות: ofir.winter@gmail.com

בקרב ב"נושאון" – גיליון בנושא "גלויות"

לאחרונה הוחלט על מדור חדש לתצוגה בתערוכות בין-לאומיות – גלויות. הגישה במדור החדש תהיה בעיקרה תמטית, ולכן אחד הגיליונות הקרובים יוקדש לגלויות. אם ברצונכם לפרסם מאמר במסגרת זו, אנא פנו אל עורכי "נושאון" בהקדם באמצעות הדואר האלקטרוני או בדואר רגיל.

הנביא מוחמד וראשית האסלאם שמוליק כהן

הקוראן הוא אחד משני מקורות המידע העיקריים על אודות חייו של מוחמד.

האסלאם היא הדת הצעירה ביותר מבין שלוש הדתות האברהמיות, ומייסדה **מוחמד** הוא, ללא כל ספק, דמות היסטורית. למרות זאת, המקורות המתארים את תולדות חייו הם בעייתיים. קיימים שני מקורות עיקריים המתארים את תולדותיו: הקוראן והחדית'. הקוראן הוא ספר הקודש המוסלמי (השקול לתנ"ך שלנו) והוא מכיל בעיקר את תורתו של מוחמד, אך גם מעט פרטים ביוגרפיים. לפי המסורת המוסלמית נמסר הקוראן למוחמד בידי המלאך **גבריאל** בסדרה של התגלויות

שנמשכה כעשרים שנה. הקוראן נערך בתקופתו של הח'ליפה השלישי **ע'ת'מאן בן עפאן** בשנת 651, כמעט 20 שנה לאחר מותו של מוחמד. סדר הפרקים והפסוקים אינו בהכרח הסדר המקורי של המאורעות המתוארים בו, וקשה להסתמך עליו כאשר מנסים לשחזר את תולדות חייו של מוחמד, במיוחד בצעירותו.

החדית' הוא הבסיס לתורה שבעל פה המוסלמית. יש בו אוסף של אמרות מפי מוחמד, מסופר בו על מעשיו ועל יחסו לאמירות או למעשים שעשו בני לווייתו הקרובים, הצחאבה (על כך בהמשך), ומהכתוב בו אפשר להסיק כיצד על המאמין המוסלמי לנהוג במצבים שונים בחיים. יש בין החדית'ים כאלה המפרשים את הקוראן, אחרים משלימים אותו ויש המספרים על מאורעות שונים בחייו של מוחמד. גם החדית'ים אינם חפים מבעיות: הם נמסרו מחכם לחכם בעל פה, עד שרוכזו בכמה ספרים, ואין לנו דרך לדעת את סדר המאורעות שעליהם הם מבוססים.

ייצוג קליגרפי של עלי, הח'ליף הרביעי, שהיה בן דודו של מוחמד

לאחר שהבנו מהם המקורות ללימוד תולדות חייו של מוחמד, אנסה להביאן לפניכם. מוסכם על כל החוקרים שמוחמד נולד במכה בסביבות שנת 570 לספירה. הוא נולד למשפחת **האשם** משבט **קריש** והתייתם מהוריו בגיל צעיר (יש מסורות הטוענות שהתייתם מאביו עוד בטרם נולד, ואילו מסורות אחרות טוענות שהתייתם מאביו בחודשים הראשונים לחייו). לפי הפרשנות המוסלמית סורה 93 בקוראן רומזת על חייו כילד ועל החסד האלוהי כלפיו:

*ל'א נטשך ריבונך ולא מאס בך... / הלא מצאך יתום ואספך / ומצאך תועה
והדריךך / ומצאך נזקק והעשירך...* (קוראן, סורה 93, 3-8)

הפסוקים הללו רומזים שהוא התייתם מהוריו, היה עובד אלילים ("מצאך תועה") ועני. הוא גדל בבית דודו **אבו טאלב** (אביו של מי שיהיה הח'ליף הרביעי **עלי**). בשנות העשרים שלו הוא החל לעבוד אצל סוחרת אמידה ואלמנה בשם **חדיג'ה**. היא התרשמה מתכונותיו הטובות של מוחמד והתחתנה איתו למרות הפרש השנים המשמעותי ביניהם (הוא היה בן 25, והיא – כבת 40). מחדיג'ה נולדו למוחמד ילדים מספר, אך רק בת אחת, **פאטמה**, שרדה והגיעה לבגרות. היא נישאה לעלי, בן דודו של מוחמד, שהוזכר לעיל כמי שיהיה הח'ליף הרביעי.

פאטמה, בתו היחידה של מוחמד שהגיעה לבגרות

השליחות של מוחמד הוטלה עליו בגיל 40. המסורת המוסלמית מספרת שבהתגלות הראשונה נגלה לו המלאך גבריאל והורה לו: "קרא!". מוחמד המבוהל חשש ששד מהתל בו וסירב, וכך שלוש פעמים הורה לו המלאך לקרוא, עד שנעתר וקרא את הפסוקים הראשונים מן הקוראן שהורדו לארץ: "קרא בשם ריבונך אשר ברא,

ברא את האדם מדם שהוקפא. קרא כי ריבונך הוא הנאצל". יש לציין שהפסוקים האלה אינם הראשונים בקוראן, אלא פותחים את סורה 96. מוחמד עדיין לא השתכנע שזוהי התגלות אמיתית והתייעץ עם אישתו חדיג'ה. היא האמינה בו מהרגע הראשון והבהירה לו שהאל שנטה לו חסד עד כה לא יאפשר לשדים להתל בו. כך החלה שליחותו של מוחמד.

ציור של ואן אייק ובו תיאור בעל מאפיינים נוצריים של המלאך גבריאל. גלוית מרב

ראוי להדגיש, שבניגוד לנצרות מוחמד אינו אל או בנו של האל, אלא נביא בלבד. הוא גם אינו הנביא הראשון, אם כי בהחלט האחרון. על מוחמד הוטל להשלים את הבשורה האלוהית, בשורה שהועברה לאנושות באמצעות הנביאים שקדמו לו. מבחינת האסלאם קיים רצף נבואי: **משה** הוריד לעולם את התורה, **ישוע** הוריד לעולם את הברית החדשה, שהוסיפה על בשורתו של משה, ומוחמד גילה

את הקוראן ובכך השלים את הנבואה וחתם אותה. מכיוון שמוחמד חתם את הנבואה, הרי שלא יתכן שיקומו נביאים נוספים אחריו, ואם מישהו מתיימר להתנבא לאחר פעילותו של מוחמד, הרי שמדובר במעמיד פנים ולא בנביא אמיתי.

מכה הייתה עיר קדושה עוד לפני הופעת האסלאם, ובכעבה התקיים פולחן פגאני.

בשנתיים-שלוש הראשונות לשליחותו לא הטיף מוחמד בגלוי, ופעילותו הנבואית הייתה חשאית. מכה נחשבה לעיר קדושה עוד לפני הופעת האסלאם, ובכעבה התקיים פולחן פגאני. סביר להניח שמוחמד חשש שהתנגדותו לפגאניות תגרום לזעם בקרב המאמינים הפגאניים המקדשים את מכה ואת הכעבה. יתרה מכך, בחצי האי ערב בתקופה הטרומ אסלאמית היה למקדשים השונים גם תפקיד כלכלי, חברתי ומשפטי. בין השבטים השונים הייתה יריבות, ובחצי האי ערב היו מספר מקדשים (חראם

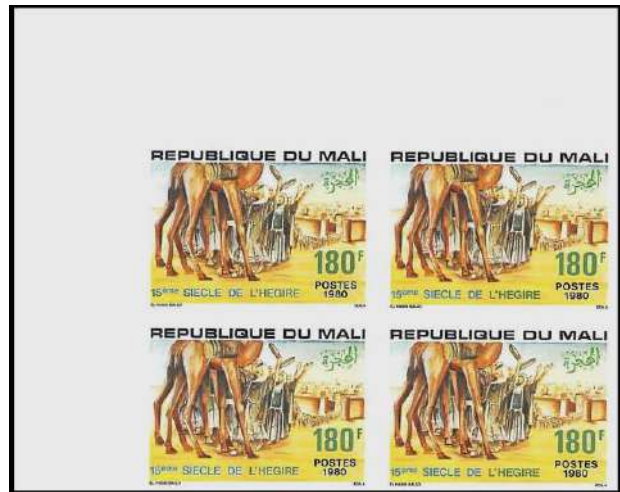
בערבית) שנחשבו לשטח ניטרלי. בחסות החראם יכלו בני שבטים יריבים להיפגש לצורך פולחן, משא ומתן או מסחר ללא חשש לביטחונם או לביטחון הסחורה שלהם. בחראם במכה, שהיה אחד העתיקים שבהם, היה השוק הגדול ביותר בצפון חצי האי ערב ובמערבו. הייתה, אם כן, למוחמד סיבה טובה מאוד לחשוש מתגובת אנשי מכה להוקעת הפגאניות שעליה התבסס החראם במכה. רק לאחר התאסלמותו של **עומר איבן ח'טאב** (מי שבעתיד יהיה הח'ליף השני ושלפי המסורת המוסלמית כבש את ירושלים ואת ארץ ישראל מידי הביזנטים) החל מוחמד להטיף בגלוי. כפי שחשש, פעילותו נתקלה בהתנגדות עזה מצד מרבית תושבי מכה. בראש המתנגדים למוחמד עמד **אבו להב**, דודו מצד אביו. שמו האמיתי של אבו להב היה עבד אֶלְעוּזַא, והמסורת מספרת שהוא היה יפה תואר עד כדי סנוור הרואים אותו (ומכאן גם כינויו). הקוראן מקדיש לו סורה קצרה ומשתמש באופן אירוני בכינוי המחמיא שלו:

*"תאבדנה ידי אבו להב, ויאבד אף הוא / ולא יעמדו לו הונו וכל אשר זכה לו /
צֵלָה יִצְלָה באש להבה, / ואיתו גם אשתו נושאת העצים / חבל סיבים לה
על צווארה" (קוראן, סורה 111)*

ההתנכלויות למוחמד החמירו לאחר מותם של אשתו חדיג'ה ושל דודו אבו טאלב. חשוב להבין שלעדת המאמינים לא היה כוח במכה. רוב רובם של המתאסלמים התאסלמו לבדם, ללא משפחותיהם. מי מהם שהיו בניו למשפחות בעלות מעמד, נהנו עדיין מהגנת משפחותיהם, אך אלה שהיו בניו למשפחות חלשות, סבלו לרוב מהתנכלויות, ולעדת המוסלמים במכה לא הייתה יכולת להגן עליהם. דודו של מוחמד אבו טאלב לא היה מוסלמי, אך הוא ראה בהגנה על מוחמד חובה הנובעת ממעמדו כראש משפחת האשם, שעליה נמנה מוחמד. לאחר מותו של אבו טאלב הפך דוד אחר של מוחמד, אבו להב, שכבר הוזכר כאחד מראשי מתנגדיו, לראש משפחת האשם, ויחסו למוחמד היה כאמור שונה לחלוטין.

מוחמד פנה לאנשי העיר טאיף בבקשה שיגנו עליו, אולם גם הם דחו אותו ואת בשורתו. בה בעת החל במגעים עם עולי רגל למכה מהעיר ית'רַב. בִּיתְרַב היו שני שבטים ערבים (אל אַוּס, ואל ח'ַרְג'ה) ושלושה שבטים יהודים (קַיְנִקָּאע, אל נַדִיר

וקרִיט'ה). לפי אחת המסורות נאלץ מוחמד להגר לית'רב בראש מחנה של כ-70 איש, לאחר שנודע לו שבני מכה זוממים להרגו. לפי מסורת אחרת היו שני השבטים הערבים בית'רב שקועים בסכסוך דמים זה עם זה, והגירתו של מוחמד לשם לא הייתה מנוסה של נביא הנרדף בעירו, אלא הצלה של השבטים שציפו לו. לאחר הגירתו של מוחמד לית'רב שונה שמה לאל מדינה ("העיר" בערבית). היא העיר השנייה בקדושתה למוסלמים, ובה בנה מוחמד את המסגד הראשון.

הנפקה של מאלי לציון תחילת המאה ה-15 להגירה. רביעייה בלתי מנוקבת

מעברו של מוחמד למדינה בשנת 622 לספירה מכונה ההיג'רה, ובעקבותיו הפך מוחמד מנביא נרדף לראש מדינה קטנה. זהו שינוי שאין להפריז בחשיבותו: במכה היה מוחמד ראש עדה קטנה נרדפת שלא הצליחה להגן על מאמיניה

מהתנכלויות. במדינה הוא הפך, נוסף על היותו מנהיג דתי, גם למנהיג צבאי ופוליטי. במכה הפגין מוחמד בוז לנכסים ולהון, ואילו כעת היה עליו לחלק שלל ולקבוע חוקי ירושה. במדינה יצר מוחמד את המדינה המוסלמית. במהלך ההיסטוריה ראו המוסלמים בשלטונו של מוחמד במדינה את המודל הרצוי לשלטון מוסלמי. גם כיום שואף האסלאם הפונדמנטליסטי לכוון משטר המחקה את שלטונו של מוחמד במדינה. מעברו של מוחמד למדינה לא היה מעבר סתמי של הנביא ממקום למקום, אלא אירוע מכוון באסלאם, ומניין השנים בלוח השנה המוסלמי מתחיל מההיג'רה.

בול לציון בניית הכביש המהיר בין מכה למדינה - שתי הערים שבהן חי ופעל מוחמד

במדינה לא נח מוחמד על זרי הדפנה. הוא ניהל מדיניות תוקפנית נגד כמה גורמים. בראש ובראשונה פעל מוחמד נגד השבטים הערביים הפגאניים, במיוחד נגד שבט קרייש, השבט שממנו יצא. הגורם השני שבו נלחם היה שלושת השבטים היהודיים במדינה

שאליהם הצטרפו מי שהקוראן כינה "המתחסדים" – ערבים שכלפי חוץ קיבלו על עצמם את האסלאם, אך בפועל שיתפו פעולה עם השבטים היהודיים בתקווה להכשיל את מוחמד. בתחילה ניסה מוחמד לשכנע את היהודים להצטרף לעדת המאמינים שלו. כיוון התפילה המקורי של האסלאם היה ירושלים ולא מכה. הוא הורה לצום ביום העשירי של חודש מוחרם, החודש הראשון בלוח השנה המוסלמי, בדומה לצום יום כיפור. אולם כאשר ראה שמחוות אלה אינן מסייעות לשכנע את היהודים לאמץ את דת האסלאם, שינה את מדיניותו מקצה לקצה והחל להילחם בהם. יחסו של הקוראן ליהודים מעורב, ולעיתים הוא מקשר את מלחמותיו נגדם עם מלחמותיו נגד הפגאנים.

המלחמה המשמעותית הראשונה כנגד בני קורייש התחוללה בשנת 624 ליד באר בדר הנמצאת בדרך למכה. לפי המסורת המוסלמית תכנן מוחמד לתקוף שיירה של סוחרים בני מכה. השיירה אמנם חמקה ממנו, אך צבאו של מוחמד הצליח לתקוף ולהביס את הכוח הצבאי שנשלח להגן על השיירה. היה זה קרב של מעטים נגד רבים, והניצחון הזה מוזכר בקוראן כניצחון ניסי שהושג בעזרת מלאכי עליון: "אלוהים כבר חש לעזרתכם בבדר כאשר הייתם נחותים, על כן היו יראים את אלוהים למען תכירו טובה. אמרת למאמינים, האם לא די בכך שריבונכם זימן לכם שלושת אלפים מלאכים שהורדו ממרומים?" (סורה 3, 123-124). לאחר הניצחון בבדר

צר מוחמד על היהודים בני שבט קינקה, ולאחר שנכנעו הם נאלצו לגלות ממכה ולהשאיר מאחוריהם את רכושם ואת כלי הנשק שלהם.

קרב בדר

בשנים הבאות נמשכו הקרבות בין מוחמד ואנשיו לבין בני קורייש, אך התוצאות היו פחות מוצלחות מבחינתו. באחד הקרבות (קרב אַחַד) הפסידו המוסלמים הפסד צורב. מוחמד עצמו נפצע בקרב. דודו **חַמְזַה אֶבְן עַבְד אל מַטְלַב** נהרג ומאז הוא מוכר באסלאם כאדון

המרטירים (סִיֵד אל שוּהַדָא). לאחר קרב אַחַד נלחם מוחמד בשבט יהודי נוסף, שבט נד'יר, וגם בני שבט זה נאלצו לצאת לגלות לאזור ח'ייבר, נווה מדבר הנמצא כמאה וחמישים קילומטר מצפון למדינה, ולהשאיר מאחוריהם את רכושם. קרב נוסף היה קרב השוחה. הקרב נקרא כך משום שמוחמד הורה לחפור שוחה מסביב למדינה כדי למנוע מאנשי מכה שצרו על העיר לפרוץ לתוכה. הקרב נגמר ללא הכרעה ברורה: אנשי מכה כשלו בניסיון לפרוץ לעיר, אך לא ספגו אבדות ונסוגו בשלווה יחסית. לאחר קרב השוחה נלחם מוחמד בשבט היהודי האחרון במדינה, שבט קרייטה. גורלו של שבט זה היה מר מגורל שני השבטים הקודמים. כל הגברים בני השבט נטבחו, והנשים והילדים נמכרו לעבדות. המסורת המוסלמית טוענת כי השבטים היהודיים עמדו בסירובם להתאסלם ושיתפו פעולה עם אנשי מכה.

הכעבה – מבנה קדוש למוסלמים שהתפילה סביבו התאפשרה לאחר הסכם חדיבה

בשנת 628 הופיע מוחמד מלווה באלף חמש מאות מתומכיו בשערי מכה מתוך רצון לעלות לרגל לכעבה. מהלך זה הביך מאוד את ראשי מכה. מצד אחד, מתן רשות למוחמד להיכנס מלווה בתומכיו היה משדר חולשה, אך מצד שני הם לא היו בטוחים שיש ביכולתם להילחם בו. הפתרון היה פשרה: מוחמד ואנשי מכה חתמו על הסכם פשרה שמוכר באסלאם כהסכם חֻדַיְבְיָה. לפי ההסכם התחייבו שני הצדדים שלא להילחם זה בזה בעשר השנים הבאות. למוסלמים ניתנה האפשרות לעלות לרגל למכה, אך רק החל מהשנה השנייה להסכם. ההסכם נתפס בקרב המאמינים כהסכם משפיל, במיוחד משום שאנשי קורייש דרשו שמוחמד לא יחתום עליו כשליח אללה, אלא כמוחמד אבן עבד אללה. יתרה מזאת, ההסכם אסר על מוחמד לקבל לקהילתו אנשים משבט קורייש ללא הסכמת הפטרון שלהם, אך במקביל לא אסר על אנשי מכה לקבל לקרבם מוסלמים שחזרו בהם והחליטו לחזור למכה הפגאנית. ההסכם הזה הוא סוג של תקדים משפטי והיסטורי בשני מישורים: ראשית, הוא מאפשר למוסלמים לחתום על הסכמים עם כופרים, ושנית, אם המוסלמים נחלשים, מותר להם להגיע להסכם אי-לוחמה, ואין מדובר בהשפלה אלא בשלב הכרחי בהתאוששות.

חתימת הסכם חֻדַיְבְיָה אפשרה למוחמד להפנות את צבאו כנגד יהודי ח'ייבר (כזכור בני שבט נד'יר גורשו לח'ייבר שהיה בו עוד לפני כן ישוב יהודי משמעותי). יש חוקרים הסבורים שהמוטיבציה של מוחמד לחתום על הסכם חֻדַיְבְיָה הייתה להבטיח שמכה לא תתערב במלחמתו בח'ייבר, ולכן הוא הסכים לאותן פשרות מרחיקות לכת. כבר בהמשך אותה שנה (628) כבש צבאו של מוחמד את ח'ייבר לאחר מצור של כחודש. לאחר נפילת ח'ייבר הורשו היהודים להישאר במקום, אולם הם אולצו לשלם מס גבוה, מחצית מהתוצרת החקלאית שלהם, לשלטון המוסלמי. הסכם זה נחשב לבסיס המשפטי וההיסטורי של יחס המדינה המוסלמית כלפי נתינים שאינם מוסלמים. תנועות ההתנגדות האסלאמיות משוות עד היום את המאבק בישראל לזיכרון של ח'ייבר. כרוזים רבים של החמאס הסתיימו בקריאה "הגיע זמן ח'ייבר, אללה אכבר, מוות לכובשים". החיזבאללה העניק את השם "ח'ייבר 1" לאחד מסוגי הרקטות שברשותו. הארגון השתמש בהן לראשונה במהלך מלחמת לבנון השנייה בשנת 2006 ושיגר אותן לעבר עפולה.

טיהור הכעבה מהאלילים בידי מוחמד

שנה לאחר חתימת הסכם חֻדַיְבְיָה עלה מוחמד לרגל לכעבה שבמכה. לאחר שנה נוספת (בשנת 630) הופיע מוחמד בשערי העיר יחד עם חיל משלוח שמנה 10,000 איש. הוא הציע לאנשי מכה להתאסלם. רוב אנשי מכה קיבלו את הצעתו, וכיבושה של מכה הסתיים כמעט ללא אירועים יוצאי דופן. מוחמד נהג בסלחנות כלפי תושבי מכה ואפשר לרובם הגדול להתאסלם מבלי לפגוע בהם. הוא העדיף לשלב את אנשי מכה בשלטון ולא להפכם לקבוצת אופוזיציה בקרב המוסלמים. הוא טיהר את הכעבה מהאלילים, אך הפגין את החשיבות שייחס לאתר (לפי האסלאם מדובר במקדש מונותאיסטי שבנו **אברהם ושמעאל** ושרבות השנים החלו לערוך בו פולחן פגאני).

במסורת המוסלמית קיים הסבר לכיבוש מכה על ידי מוחמד תוך כדי הפרת הסכם כתוב. לפי אחת המסורות נאלץ מוחמד לכבוש את מכה, לאחר שאנשי שבט קורייש תקפו את בעלי בריתו, ולכן הם היו הראשונים להפר את ההסכם. הם מסתמכים על פסוקים מהקוראן: "האם לא תילחמו באנשים אשר הפרו את שבועותיהם וזממו לגרש את השליח? הן מלכתחילה היו הם הראשונים להתגרות בכם. האם יראים אתם מפניהם? הן ראוי לכם יותר לירוא את אלוהים אם מאמינים הנכם. הלחמו בהם, וכך יענישם אלוהים בידיכם, וימיט קלון עליהם, ויושיט לכם עזרה כנגדם ויביא מרפא לליבם של אנשים מאמינים ויסיר את מפח הנפש מלבם" (קוראן, 9, 13-14).

בהקשר אקטואלי יותר ראוי לציין, שבשנות השבעים הביעו אנשי דת שהיו מקורבים לשלטונו של **סאדאת** את הסכמתם לחוזה השלום עם ישראל תוך השוואתו להסכם

הסכם השלום בין מצרים וישראל הושווה להסכם חדיביה. ציור אומן מקורי לבול לציון ההסכם. מאוסף לורנס פישר

חַדִּיבִיָּה. גם **ערפאת**, בנאום במסגד בדרום אפריקה חודשים ספורים לאחר החתימה על הסכמי אוסלו, השווה את ההסכמים הללו להסכם חַדִּיבִיָּה. האם ההשוואות הללו באו לרמוז שהסכם עם ישראל אינו לגיטימי פחות מההסכם של הנביא מוחמד עם הפגאנים ששלטו במכה? ואולי הן באו לרמוז דווקא שגורל ההסכמים עם ישראל יהיה כגורל הסכם חַדִּיבִיָּה? תילי תילים של פרשנויות נכתבו על כך, ואין בכוונתי לקבוע עמדה במאמר זה.

תומכיו הקרובים של מוחמד נקראו צחאבה, והם נחלקו לשתי קבוצות: תומכיו הראשונים שנדדו עמו ממכה למדינה נקראו מוהאג'רון, והם היו בני הלוויה החשובים ביותר

שלו. הם אלה שתמכו במוחמד בשעותיו הקשות ביותר, כאשר היה נביא נרדף. תומכיו מקרב אנשי מדינה נקראו אַנְצָאר. למרות שבזכות תמיכתם הפך מוחמד מנביא נרדף לראש מדינה, מעמדם באסלאם משני למעמד המוהאג'רון. גם בימיו של מוחמד וגם לאחר מותו היו העמדות שתפסו המוהאג'רון בכירות יותר מהעמדות שתפסו האנצאר.

לאחר שכבש מוחמד את מכה, הוא לא פגע במעמדם של ראשי המשפחות החזקות בעיר, משפחות שלא נמנו לא עם המוהאג'רון ולא עם האנצאר. האנצאר החלו לחשוש למעמדם, ואחד מראשיהם, **סעד אבן עבאדה**, אף דרש להרוס את מכה עד היסוד, דרישה שמוחמד דחה על הסף. שלושה שבועות לאחר כיבוש מכה תקפו אותה אנשי טאיף (כיום העיר החמישית בגודלה בערב הסעודית, כ-90 קילומטר מזרחית למכה). בין טאיף ובין מכה שררה יריבות ותיקה, ואנשי טאיף חששו מהאיחוד של אנשי מכה עם אנשי מוחמד. מוחמד הביס את אנשי טאיף, ובכך גם הוכיח לאנשי מכה את התועלת הטמונה בהצטרפות למאמיניו וגם העלה את יוקרתו בקרב אנשי חצי האי ערב. את מרבית השלל שנפל לידיו לאחר הקרב כנגד אנשי טאיף העניק מוחמד לאנשי מכה ולשבט קורייש. מוחמד היה מודע למרירות שהדבר גרם בקרב האנצאר והפגין חוש פוליטי מחודד בכך שהבטיח להם שלמרות מעמדה המקודש של מכה ולמרות שהוא נולד במכה, הרי שהוא רואה את עצמו כבן לעיר מדינה וימשיך לגור בה.

השנה שלאחר כיבוש מכה נקראת באסלאם שנת המשלחות. במהלך אותה שנה הגיעו משלחות רבות מחצי האי ערב אל מוחמד ונשבעו לו שבועת אמונים. למעשה לאחר המלחמה נגד טאיף התמקדה פעילותו של מוחמד למען ביצור שלטונו בחצי האי ערב יותר בדיפלומטיה של כריתת בריתות ושיגור אגרות ופחות בפעולות מלחמתיות.

בשנת 632 שב מוחמד ועלה לרגל למכה. זוהי עלייתו לרגל החשובה ביותר. בפעם הקודמת, בשנת 629 (שנה לאחר חתימת הסכם חַדִּיבְיָה), לא היה מדובר בחאג' אלא ב"עלייה קטנה" (עֵמְרָה) הכוללת טקסים רק בתוך מתחם הכעבה ולא במרחב החיצוני של מכה, אינה נערכת במועד החאג' ואינה מעניקה לעולה לרגל את התואר חאג'. הפעם ביצע מוחמד חאג', ובכך אף הדגים כיצד יש לקיים מצווה זו. ראוי לציין שהעלייה לרגל למכה הייתה מנהג פגאני עוד בטרם האסלאם. מוחמד ערך שינויים מעטים בטקסי החאג' עצמם, אך שינה את הרקע שלהם מפגאני למוסלמי. כך לדוגמה במהלך החאג' נהוג לרוץ שבע פעמים בין הגבעות צפא ומרווה ולאחר מכן להמשיך לתפילה בהר ערפאת. בתקופה הפגאנית היה המעמד בהר ערפאת קשור לעבודת השמש ונערך בשעות היום. מוחמד עמד על כך שהמעמד בהר ערפאת יסתיים לאחר השקיעה, כדי לנתק את הקשר בין פולחן השמש לטקסי החאג' האיסלמי.

המונים מקיפים את אבן הכעבה שבע פעמים בעת החאג'

כיצד מסבירים המוסלמים את אימוץ החאג' הפגאני, למרות שהאסלאם הכריז מלחמת חורמה כנגד כל סממן פגאני? לפי המסורת המוסלמית נבנתה הכעבה על ידי אברהם. היא נועדה לשמש מקדש מונותאיסטי, והמצווה להקיפה שבע פעמים (כפי שמקיפים אותה בעת החאג') הייתה צו אלוהי אותנטי שנמסר לאברהם. בחלוף השנים, כאשר הערבים הפכו לפגאנים, הם המשיכו בטקסי החאג', אך במקום להקדישם לאללה, הם הקדישו אותם, למרבה הבושה, לאליליהם. מוחמד, אם כך, לא אימץ מסורות פגאניות, אלא טיהר את הטקסים המונותאיסטיים המקוריים מההשפעה הפגאנית. למרות הסבר

זה, בשנים הראשונות לאסלאם היו שחשו אי נוחות מהמשך הטקסים הפגאניים באותה מתכונת, פחות או יותר, גם אם בלבוש מוסלמי. המסורת האסלמית מספרת שהח'ליפה השני **עמר** פנה אל האבן השחורה בכעבה ואמר בצער: "אנוכי יודע שאינך אלא אבן, אשר לא תוכל להזיק גם לא להועיל, ולולא ראיתי את שליח אללה, תפילת אללה עליו וברכתו לשלום מנשקך, לא נישקתיך אנוכי".

הסיבה השנייה לחשיבותה של אותה עלייה לרגל היא שהיא נערכה כשלושה חודשים לפני מותו של מוחמד, ולכן היא נקראת חאג' הפרידה (חג'ת אל ודאע). במהלך החאג' נשא מוחמד את הדרשה האחרונה שלו המכונה דרשת הפרידה (ח'ט'בת אל ודאע) ובה נתן הוראות בנושאים שונים למאמיניו. הוא ביטל את עיבור השנה, משום שאללה יצר שנה בת 12 חודשים, ולכן העיבור הוא כפירה. הוא הסביר לגבי מעמד האישה באסלאם והבהיר שאף שאין הנשים עומדות ברשות עצמן, האיש אשר לקח אותן מחויב להתייחס אליהן יפה. נושא נוסף שעלה בדרשה היה היחס בין מוסלמי לרעהו והאיסור על מוסלמי לקחת ממוסלמי אחר דבר מה שלא על דעת הנותן. נאום זה נחשב להתגלות האחרונה של האל למוחמד, ונשיאתו נרמזת בקוראן: "...היום סיימתי לכוון לכם את דתכם, והשלמתי את חסדי עליכם, ושבע רצון אני כי האסלאם היה לכם לדת..." (קוראן 5, 3).

מסגד הנביא במדינה. מתחת לכיפה הירוקה העגולה מצוי קברו של מוחמד

לאחר סיום טקסי החאג' חזר מוחמד לביתו במדינה. זמן קצר לאחר מכן הוא חלה במחלה קשה. מוחמד תכנן לצאת למסע מלחמה כנגד הביזנטים, אולם הוא היה חולה אף מכדי לברך את החיילים היוצאים לקרב, **ואבו באכר**, מי שיהיה הח'ליף הראשון, בירך אותם במקומו. בבוקר שלאחר יציאת החיילים חש מוחמד טוב יותר ויצא לחצר כדי להתפלל יחד עם המאמינים שהצטופפו במקום, אולם לאחר זמן

קצר חלה הדרדרות במצבו, ובשעות הצהרים של ה-12 לחודש רביע אל אוול שנת 11 להיג'רה (8.6.632) הוא נפטר. בניגוד למה שהיינו מצפים, מוחמד לא נקבר בטקס גדול. כאשר המאמינים רצו לקבור אותו, הם גילו שמשפחתו כבר קברה אותו בטקס משפחתי צנוע במקום בו הוא נפטר. היום קברו של מוחמד הוא אחד המקומות החשובים ביותר למאמינים, ולמרות שהביקור בו אינו חלק מהחאג', רוב עולי הרגל למכה ממשיכים משם למדינה כדי לבקר בו ובמסגד הנביא שנבנה מעליו.

מוחמד יצר הן את דת האסלאם והן את דמותה של המדינה האסלמית. שתי יצירות אלו השפיעו באופן דרמטי על ההיסטוריה, ולא ניתן לתאר את המזרח התיכון או להבין את המתרחש בו מבלי להבין את האסלאם ואת דמותה של המדינה האסלמית.

שמוליק כהן הוא איש מחשבים, מורה דרך וחובב היסטוריה האוסף בולים בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי. כתובתו למשלוח תגובות: shmulikc1204@gmail.com

דואר אוויר ראשון לארץ הקודש

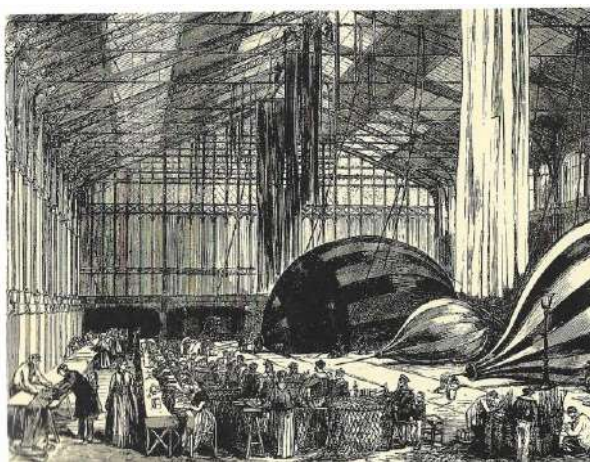

בשנת 1783 ייצרו לראשונה שני האחים הצרפתים **מונגולפייה** כלי טיס שהמריא השמימה. היה זה בלון – כדור פורח בלשוננו כיום – אשר היה מלא באוויר חם. טווח הטיסה של הבלון היה מוגבל, והוא נחת כאשר האוויר שמילא אותו התקרר. עוד באותה שנה

שכלל המדען הצרפתי **ז'אק שארל** את השיטה וייצר בלון הממולא בגז מימן הקל מהאוויר. הבלון היה אטום והגז נשמר בו, עד שהטייס, שעמד בסל נצרים הקשור לבלון, החליט לשחרר את הגז ולנחות. החיסרון העיקרי של הכדור הפורח היה בחוסר היכולת לנווט, והבלון עשה דרכו בשמיים אל כל אשר תיקחנו הרוח

קרוב למאה שנה מאוחר יותר, בספטמבר 1870, פרצה מלחמה בין פרוסיה לצרפת. הכוחות הצרפתיים נסוגו מפני הצבא הפרוסי החזק, וב-18 בספטמבר 1870 הוטל מצור מלא על העיר פריז – אין יוצא ואין בא. מלבד הקשיים העצומים שנגרמו בעיר כתוצאה מאי-אספקת צורכי מחייה חיוניים לתושבים (כ-2 מיליון באותה תקופה), נותק גם הקשר עם העולם החיצוני. בסופו של דבר נכנעו הצרפתים ב-24 בינואר 1871.

בתקופת המצור חיו בפריז כמה יצרני בלונים וטייסים, בהם משפחת **גודר** המפורסמת. הם העלו בפני רשויות הדואר את הרעיון להשתמש בבלונים כדי ליצור קשר עם העולם על אף המצור. אמנם אי אפשר היה להיכנס לעיר באמצעות כדורים פורחים בשל חוסר היכולת לנווט, אך אפשר היה לצאת ממנה בעזרתם ולקוות כי הרוח תישא את הבלון אל שטח אשר נמצא בשליטה צרפתית. הרעיון התקבל, וכך החלה תעשייה מרשימה של ייצור בלונים. תחנות הרכבת הפכו למפעלי

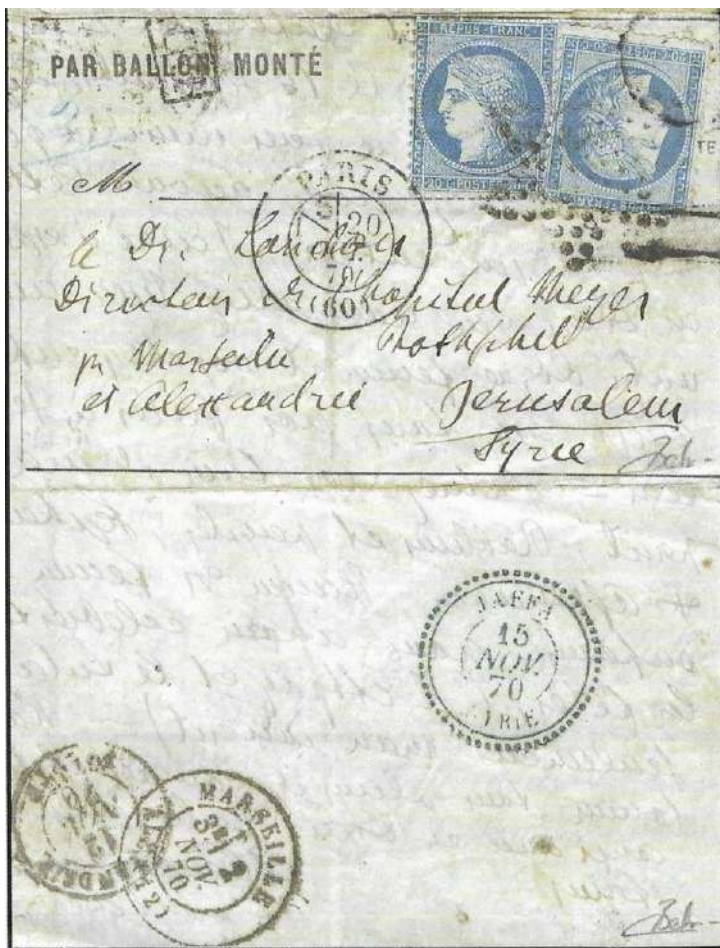
מפעל לייצור בלונים. פריז 1870

ייצור, ומשפחת גודר חלשה על הייצור. המשפחה גם תרמה כמה בלונים שהיו ברשותה. גויסו טייסי בלונים מנוסים אחדים כמו גם טירונים מקרב הצבא שהודרכו בתהליך מהיר.

הדואר פרסם הוראות כיצד לשלוח מכתבים: יש להשתמש בנייר דק מאוד ולקפל ל צורה של מכתב. תעריפי הדואר נשארו כפי שהיו לפני המצור. את המכתבים שלשלו

לתיבות הדואר הרגילות, והדואר נאסף כמה פעמים ביום והובל למקום ריכוז. כך החל מבצע מרשים, ראשון מסוגו, של הובלת דואר באוויר, הידוע כ-"BALLON MONTE".

ב-21 בספטמבר 1870 המריא הבלון הראשון, שזכה לשם "נפטון". אחריו באו בלונים נוספים, שזכו לשמות שונים, לרוב של מדענים ידועים, של מדינאים ושל אנשי צבא. רוב הבלונים נחתו בשלום, ודברי הדואר שעליהם נלקחו לסניף הדואר הקרוב ונשלחו ליעדם. שני בלונים נחתו באוקיאנוס ונעלמו. היו גם בלונים שנורו בידי כוחות הקרקע הפרוסים, ורוב הדואר שנשאו הושמד. עד לסיום המצור בסוף ינואר 1871 עזבו את פריז 67 בלונים אשר 55 מהם גם נשאו דואר, כ-3 מיליון מכתבים בסך הכל. נוסף על כך הועברו באמצעותם משלוחים רשמיים שונים שיועדו לאנשי ממשל צרפתיים שהקימו ממשלה גולה בעיר טור (Tours).

הבלון "גאריבלדי" היה הבלון ה-17 במספר שעזב את פריז, והוא נשא עימו שמונה שקי דואר במשקל כולל של 450 קילוגרם. הבלון המריא ב-22 באוקטובר 1870 לפני הצוהריים. הטייס היה מכונאי שהיה מעורב בייצור הבלונים, והוא לקח עימו נוסע – פקיד בכיר בממשל. למרות ירי תותחים פרוסיים לעברו הצליח הבלון לעבור בשלום את אזור הקרבות ולאחר כשעתיים הוא נחת באזור ידידותי במרחק של כ-40 קילומטר מפריז. בעזרתם של איכרי הסביבה הובלו שקי הדואר לעיר טור. בין אלפי המכתבים שהיו בשקים האלה היה פריט דואר יוצא דופן: המכתב היחיד שנשלח מפריז הנצורה לארץ הקודש!

בשנת 1854 הקים הברון **יעקב דה רוטשילד** (אביו של הנדיב הידוע **אדמונד**) את בית החולים היהודי הראשון בירושלים. מנהלו האדמיניסטרטיבי הראשון היה **אלברט כהן**, ועל הניהול הרפואי הופקד **ד"ר ברנרד נוימן**.

המכתב "שלנו" נשלח מאת אלברט כהן, שנותר נצור בפריז, אל ד"ר נוימן ב"ירושלים, סוריה" והוא נושא את הכיתוב PAR BALLON MONTE. מר כהן ציין בו כי שלח מכתב ללונדון שבו הוא מבקש לבצע העברה בנקאית על סך 5,000 פרנק לבית החולים. אגב, גם המכתב ללונדון נשלח באמצעות כדור פורח, ואף הוא הגיע לתעודתו ונשמר.

המכתב נושא ביול בסך 40 סנטים – הביול הנכון אל מחוץ לאירופה – והוחתם בחותמת פריז 20.10.1870. לאחר נחיתת הבלון הועבר המכתב לסניף דואר בטור, משם עשה את דרכו למרסיי ושם הוחתם ב-3 בנובמבר 1870. המכתב המשיך בדרך הים לאלכסנדריה, הוחתם שם ב-12 בנובמבר 1870 והמשיך ליפו (בדרך הים?), שם הוחתם ב-15 בנובמבר 1870. לא ידוע מתי המכתב נמסר לתעודתו בירושלים, אך ברור כי הגיע ליעדו. כאמור, זהו המכתב היחיד שנשלח מפריז הנצורה לארץ הקודש, ומכאן שזהו גם מכתב דואר האוויר הראשון שהגיע לארצנו. בשנים האחרונות המכתב מופיע מדי פעם במכירות פומביות, ומחירו הוא בסביבות 50,000 יורו.

יצחק ברק, יושב ראש איל"ת, אוסף ומציג את תולדות התעופה מראשיתה ועד לשנת 1914. התצוגה שלו זכתה כמה פעמים במדליה מזהבת גדולה בתערוכות בין-לאומיות. כתובתו למשלוח תגובות: ifib@inter.net.il

הספריה הבולאית לרשותכם!

אתם מוזמנים לבקר בספריה הבולאית של התאחדות בולאי ישראל במשרדי ההתאחדות ברחוב פינסקר 2, תל אביב. הספריה פתוחה בימי חמישי בין השעות 9:00 ל-15:30. ניתן לשאול ספרים גם באמצעות הדואר. לפרטים נוספים ניתן לפנות ליעל בטלפון 03-6295547.

לא קיבלת את נושאונט?

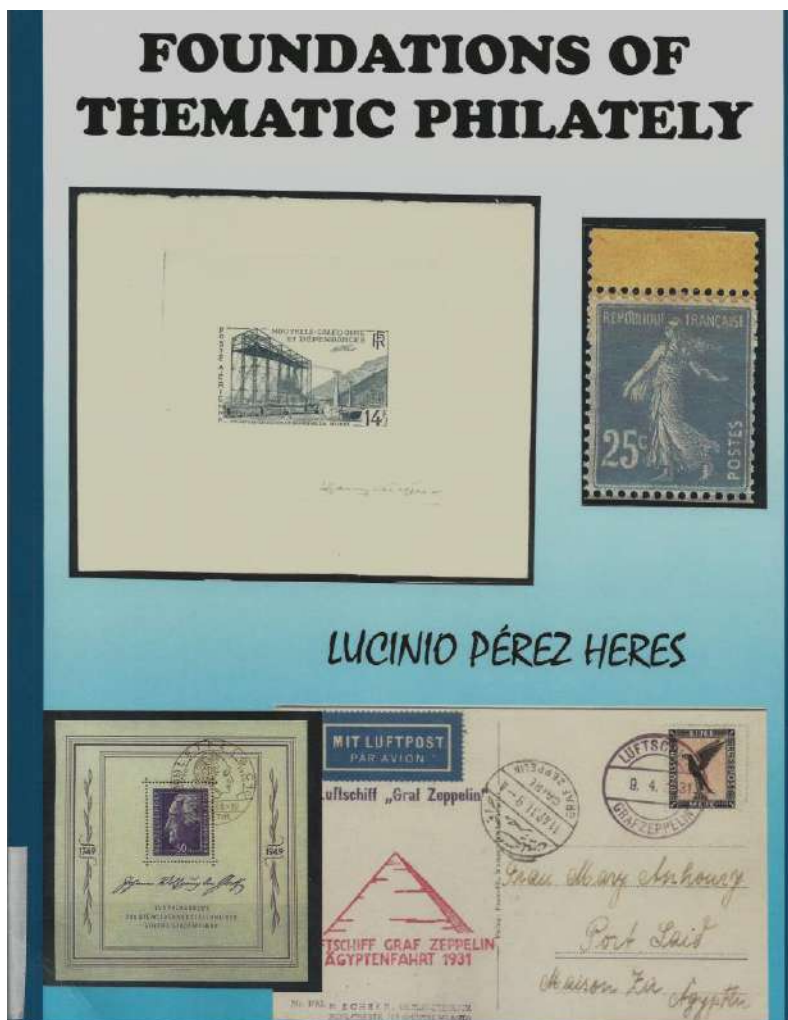

"נושאונט", העיתון הבולאי המקוון הראשון בשפה העברית, מופץ ארבע פעמים בשנה. חברי איל"ת זכאים לקבל אותו ללא תשלום, אולם לצורך הפצת "נושאונט" אנו זקוקים לכתובת הדואר האלקטרוני (e-mail) שלכם. כתובתכם תשמש את ועד האגודה

ואת העורכים לצורכי פעילות האגודה בלבד, ולא יעשה בה כל שימוש אחר. פנו אלינו עוד היום לכתובת noson.ed@gmail.com, וגם אתם תקבלו את "נושאונט". נשמח גם לשלוח לכם גיליונות קודמים על פי בקשה.

ספר חדש בספרייה: יסודות הבולאות התמטית יורם לוביאניקר

האגף התמטי של הספרייה הבולאית של התאחדות בולאי ישראל התעשר לאחרונה בספר חדש – "יסודות הבולאות התמטית" (Foundations of Thematic Philately). מחבר הספר הוא **לוסיניו פרז הרס**, אספן ומציג ספרדי בתחום המינרלים. הספר נכתב במקור בספרדית, ולפנינו התרגום שלו לאנגלית. יציאתו לאור של ספר חדש בתחום התמטיקה אינה מאורע נפוץ, ומשום כך ראוי לבחון אותו מקרוב, בפרט במציאות הישראלית שבה אנו משועים למציגים חדשים.

ספרי הדרכה לאיסוף תמטי כבר קיימים כמובן זה שנים רבות. בשנת 1990 הוציא ההולנדי **ואן דר בולד** ספר בשם Handbook of Thematic Philately, ורבים נעזרים בו עד היום. בשנת 2010 ראה אור ספרו המשובח (לטעמי) של הדרום אפריקאי **וובה וגטר**. Thematic Exhibiting לכאורה די בשני הספרים האלה (ואפילו באחד מהם) כדי לסייע לאספן המתחיל בראשית דרכו כמציג.

התמטיקה היא הענף הדינמי ביותר של הבולאות, ובעשר השנים שחלפו מאז התפרסם ספרו של וגטר חלו שינויים רבים בתצוגות התמטיות. קיוויתי

שהספר החדש יתייחס בהרחבה לשינויים האלה, וכאן נכונה לי אכזבה קשה. מתברר, שספרו של הרס נכתב בשנת 2003, ועתה רק תורגם לאנגלית, מבלי שהמחבר עדכן אותו. קשה לי להבין מדוע החליט המחבר לתרגם את הספר דווקא בשנת 2019, בשעה שחלק מהקביעות הכלולות בו כבר התיישנו. במיוחד נכון הדבר ביחס לקווים המנחים להערכת תצוגות (ה-guidelines) המובאים בסוף הספר. הנוסח המובא כאן הוא משנת 2000, אך בסוף שנת 2018 נכנס לתוקף נוסח חדש אשר ספר הרואה אור בשנת 2019 היה חייב להביא אותו.

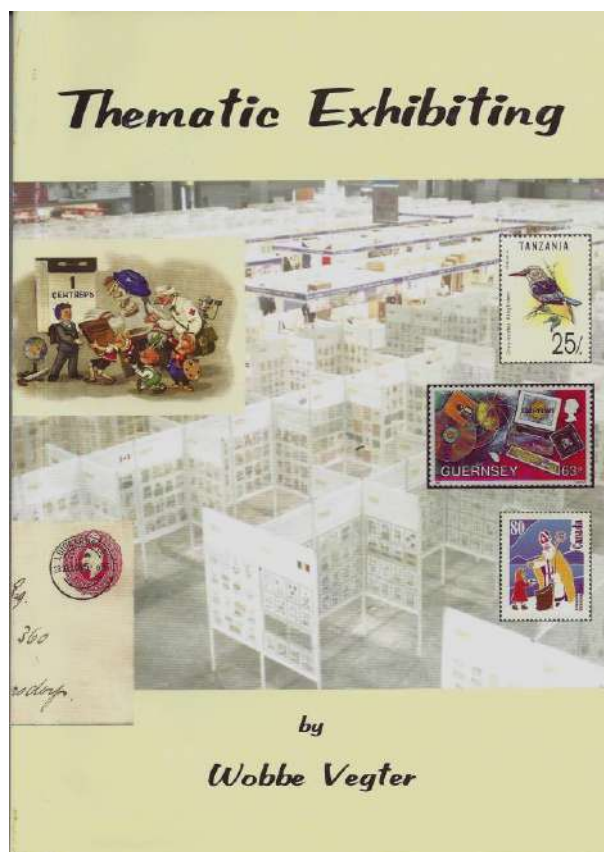
נושא התרגום לאנגלית הוא נקודה כאובה. איני יודע מי תרגם את הספר, אך ברור שהמתרגם לא שולט בשפה האנגלית ברמה ראויה, כך שהספר מלא בטעויות לשוניות. במקרים מספר נראה שהמתרגם נעזר בשירות התרגום של גוגל, וכך נוצרו משפטים שאי אפשר להבין אותם כלל. יחד עם זאת ועל אף השיבושים בתרגום, כוונת המחבר המוצגת בספר ברורה.

מעלתו העיקרית של הספר היא הידע הבולאי של מחברו. הדבר בא לידי ביטוי בדיון ארוך ומפורט בשאלת החומר הבולאי שבו ניתן להשתמש במסגרת תצוגה תמטית. המחבר מקדיש כשני שלישים מהספר להצגת סוגים שונים של פריטים עם דגש על בולאות ספרד ואמריקה הלטינית שאנו הישראלים מכירים באופן חלקי בלבד.

כתוצאה מההתמקדות בחומר הבולאי הטיפול של הספר בשאלות התוכנית והפיתוח הוא חלקי בלבד. הספר מביא כמה תוכניות של אוספים כדוגמה ל"איך לעשות זאת נכון", אלא שהתוכניות האלה (המובאות כצילום של דפי התוכנית מאוספים שונים) כתובות כולן בספרדית, ולקורא דובר האנגלית קשה ללמוד מהן.

ציינתי כבר כי מדובר בספר שראה אור לפני יותר מ-15 שנה. הדבר בא לידי ביטוי, למשל, בפרק העוסק בעיצוב העמודים (הפרזנטציה), שבו מציג המחבר תפיסה מיושנת אשר לפיה עמוד צריך לכלול פריט אחד "גדול" (מעטפה, דבר בולים או הגהת מטבעת) ומעליו שורה של פריטים "קטנים" כגון בולים, תוך ניסיון ליצור מידה של סימטריה בעיצוב הדף. זוהי גישה מיושנת מאוד שאינה תואמת לתמטיקה בימינו.

דוגמה נוספת לעצות שעבר זמנן היא ההתייחסות לדברי בולים ולמברקים עם פרסומות. המחבר מציג אותם כראוי וממליץ לשלב פריט אחד כזה בכל אוסף, אך לא יותר. באוספים מודרניים אפשר למצוא פריטים רבים מסוג זה, דבר המשפר את רמתם הבולאית.

על אף המגרעות שבספר אני ממליץ לעיין בו. אספנים מתקדמים יוכלו למצוא פה ושם הערה מועילה או עצה טובה. לאספנים מתחילים המעוניינים להיכנס לעולם של התצוגות התחרותיות אני ממליץ לקרוא תחילה את ספרו של וובה וגטר, שהוא קריא הרבה יותר, ורק בשלב שני לעיין בספרו של לוסניו פרז תוך התמקדות בסוגי הפריטים הבולאיים המוצגים בו.